

HOLMI

IX. évfolyam 4. szám

1997. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Tar Sándor*: A kísértés • 455
Jánosy István: Jézus menyasszonya • 462
Borbély Szilárd: [Antyhal] • 463
[Diszkút] • 464
[Sárgaceruza] • 464
Domokos Mátyás: Pilinszky prózában • 465
Bán Zoltán András: A guruló vasgolyó, avagy a mozdulatlan
regény (Pilinszky regénytervéről) • 473
Németh G. Béla: Szerepvers? (Egy Pilinszky-vers kérdéséhez) • 477
Vajda Miklós: Éj volt, egy síró magyar költővel
az ágyon • 482
Lengyel Balázs: A Mirabeau híd alatt • 486
*Németh László és Pilinszky János levelezéséből (Közéleti
Domokos Mátyás)* • 491
Szabó T. Anna: Portré • 504
Márkus György: Van-e teste az eszméknek? avagy irodalmi
„forma” és filozófiai „tartalom”
Descartes-nál • 507
Handi Péter: Az ajtószárny amint kileng • 519
Varga Edith: „Az élet átmenet, a fák kidőlnek” (Óegyiptomi
dialógus életről és halálról) • 520
Schein Gábor: Az angyaloknak társai... • 530
Magántörténelem: Marót Károly és a Bibó család levelezése
(*Közéleti Dénes Iván Zoltán*) • 531
Suhai Pál: Sok színes paksi kép • 544
Méhes Károly: Torták leírása • 546
Horváth Elemér: caffè san marco • 552
fontana di trevi • 553
liszt sírja • 553
Vörös István: Prágai portrék
A takarítónő • 554
A költő • 554
A szerkesztő • 555

- Oravecz Imre*: Szajla
 Apám fizikakönyve • 555
 Donna June Ewing fényképe • 557
- Kontra Ferenc*: Apám földrajza • 560
- Pék Zoltán*: Úrkorszak • 564
- Gellén-Miklós Gábor*: Családlátogatás • 566
- Benedek Szabolcs*: A furunkulus • 566
- Örkény István*: A fogak dolga • 571
- Magyar László András*: Serdülő medve panaszai • 573
 Miért élnek egyes gazemberek olyan sokáig? • 573
 Berte, a mosóné emlékezése Casanova grófra • 573
- e. e. cummings*: „isten után persze” • 574
- John Berryman*: Egy tanár dala (*Sándor Beáta fordításai*) • 574
- Samuel Beckett*: Cascando (*Lengyel Balikó Péter fordítása*) • 575
- Petri György*: Hamutartó
 Labirintus • 577
 Nagy király lettem volna • 577
 Búcsú • 577
 Mosoly • 577

FIGYELŐ

- Ács Margit*: Múlt időbe tett jövő (Orbán Ottó: Hallod-e te sötét árnyék) • 578
- Márton László*: A kijelentés, amint gesztussá alakul (Tolnai Ottó: Végel(ó)adás) • 580
- Mesterházi Mónika*: Élő arcra festett álarc (Géher István [új] verseiről) • 584
- Halasi Zoltán*: Fénylő meggymag (Mosonyi Aliz: Boltosmesék) • 591
- Kovács István*: Virág helyett (Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai. Tischler János összeállítása) • 592
- Rácz Péter*: Magyar haszidok cselekedetei (Szabolcsi Lajos: Magyar haszid történetek) • 598
- Kicsi Sándor András*: Gasztronómiai kalandozások (Borda József–Sándor László–Szabó Ernő–Szigeti Andor: Gasztronómiai lexikon; Szabó Ernő–Szigeti Andor: Sörlexikon. Sörtörténelem) • 600

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
 és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
 Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
 A fényszedést Kardos Gábor végezte
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
 ISSN 0865-2864

Tar Sándor

A KÍSÉRTÉS

Az ember sokáig nem hall semmit, mikor leszáll a gépről, ami egész nap recseg, zakatol a fülébe, agyába, Mádi ráadásul oda se nagyon figyelt, akkor értette már meg, mikor másodszor is megkérdezték, hol lakik maga? Kettőjük közül a magasabb kérdezte, biztos, ez a pap, gondolta Mádi, nem tudta, miért ezt kérdezi rögtön, se szó, se beszéd, aztán úgy ismerte be, hogy a Raktár utcában, munkásszálláson, mintha az máris valami bűn lenne. Mert nem volt az munkásszállás igazából, a tulajdonos lakásokat vett ki egy emeleten, három szobában laktak nyolcan vagy kilencen, ő ezt sem tudta pontosan, hiszen alig találkoztak, és olyan volt a berendezés, hogy a franciaágyon ketten feküdtek, a többi meg ki így, ki úgy, ő egy matracon a szekrény mellett, és ha kérdezték, azt kellett mondani, hogy rokonok. Mind.

Itt dolgozik?, kérdezte a másik, akinek kis kerek kalap volt a fején, a kezében vastag táská tele könyvekkel. Ismeri a Bibliát?, kérdezte megint a magasabb, úgy látszik, így van megbeszélve, gondolta Mádi, egyszer az egyik, utána a másik. Ismerem, persze, mondta óvatosan, olvastam. Az Ószövetséget vagy az Újszövetséget?, kérdezte megint a magasabb. Mind a kettőt, felelte Mádi, ami nem volt igaz, látszott is az arcán, hogy valójában nem olvasta egyiket sem. Van maguknak ott, a szállón Bibliájuk?, kérdezte a kalapos, aztán meg sem várták, hogy válaszoljon, azt kérdezték, honnan jött maga? Mádi lehajtotta a fejét, azon gondolkozott, mit mondjon. Mert egyszerű azt mondani, hogy egy másik építkezésről, egy másik szállóról, de ezek biztos, hogy nem erre kíváncsiak. Ha meg elmondja, hogy Nagylápról, ami az igazság, lehet, hogy baj lesz belőle. Mostanában mindig baj, ha kiderül, hogy az ember vidéki, falusi. Nem tudom én azt már magam se, mondta aztán, nem emelte fel a fejét. Ember, szólj rá akkor a magasabb, miért nem tárulkozol fel előttünk? Mi a te titkod? Nincs nekem semmi titkom, mondta Mádi, azt sem tudta, miért tegezték le, de biztos így szokás. Nincs nekem már semmim, nemhogy titkom.

Műszak végén várták meg a szakadozott drótkerítésen vágott résnél, amit a fiúk téptek maguknak a hálón, hogy ne kelljen körbemenni a kijáratig, Mádi úgy emlékezett, hogy eddig még mindenütt szakítottak maguknak a munkások egy-egy lyukat, amin ki-be bujkáltak, mint a kutyák. Egy magas férfi és egy kisebb, ez a kettő, ácsorgott a kerítésnél, az is furcsa volt, mert honnan tudták, hogy mindenki ott jár ki? Először Bata mászott át a kölyök Ricsivel, nekik is szólhattak valamit, mert Bata röhögni kezdett, ahogy szokott, aztán Juhosnak, mikor kierőlködött, de az meg se hallotta, ilyenkor az már olyan, mint a húr, majd elpattan, aztán iszik valamit, és rendben van minden. Mádi nem tudta, kik ezek az emberek, látta őket már a gépről, sötét ruhában voltak, nem beszéltek egymással, vártak. Mostanában mindenfélék kerülgetik őket, munkásokat, jók is, rosszak is, van, aki lopni akar, csak ne lássák, cementet, sódert, szerszámot, a másik meg éppen azt akarja, hogy te lopd el, ők majd megfizetik, aztán vannak, akik el akarnak adni ezt-azt, akkor a térítő, hívők, szent emberek, akik ígérnek mindenfélét, olyan nagy máma a kavarodás, hogy jobb, ha az ember nem áll szóba senkivel, mert megzavarodik.

Azok hát, gondolta, mikor közelebb ért a kerítéshez, hívők. Látszik rajtuk. Nem nézett rájuk, van nekem elég bajom maguk nélkül is, mondta rögtön, mikor odaért, nem is figyelt rá, mit mondanak, mert nem is hallotta, zúgott még a füle, nyomta az agyát az egész napi zaj, remegés, amitől ilyenkor sokáig hányingere van, émelyeg, a dereka is fáj. Nincs nekem kedvem magukkal foglalkozni, mondta, és ment volna a dolgára, de azok úgy álltak a lyuknál, hogy nem tudott, akkor megállt, mi van?, kérdezte. Hogy ők valami hívők, Jehova meg Jézus, és csak beszélgetni akarnak, valami ilyesmit mondott a nagyobbik, az alacsonyabb meg csak nézett, hol a társára, hol őrá, mintha ő akarna inkább beszélni. Hallott már erről?, kérdezte a magasabb. Mádi arra gondolt, hogy ha Bata itt lenne, tudna válaszolni, nem úgy, mint ő, merthogy ő nem nagyon hallott ilyesmiről, annyit tudott csak, hogy hívők és kész, Bata bezeg mindenre tud valamit. Hallottam, mondta aztán bizonytalanul, és a másik, a kisebbik már rá is kezdte, hogy az Isten így, Jézus úgy, akkor Jehova, és hogy jól teszi, ha meghallgatja őket, mert az olyan, mintha a Jóistennel beszélne. Mert Jehova is csak azokat veszi mindenható kegyelmébe, akik imádkoznak hozzá, és jót cselekesznek.

Mádi sok éve dolgozott már más-más területen, pár éve gépre került, azóta könynyebb, sok emberrel együtt ástak-véstek, építettek, bontottak, de ővele komolyan még soha senki nem akart beszélni. Ennek a két embernek olyan volt az arca, a szeme, úgy néztek rá, hogy az ember nem tudta, sajnálja-e vagy irigyelje őket, mintha nem is magukból néznének kifelé, hanem valami másik világból, és Mádi még azt sem tudta, hogy ez hogy jutott eszébe. Csak magának tesz jót, bátyám, mondta a kisebbik, ha szóba áll velünk, lehet, hogy maga is kiválasztott lesz, magát is kinézte az Úr. Úgy beszélt, mint akárki normális ember, csak az volt más, amit mondott, Mádi azt sem értette, most meg miért bátyámozzák, mikor olyan egyidősek lehetnek. De nem szeretett vitatkozni, mindig kerülte az ilyesmit, most is úgy gondolta, hadd mondják, abból nem lehet baj, aztán majd itt hagyja őket és kész. Aztán mire észrevette, javában beszélt nekik, honnan jött, kicsoda, valahogy jólesett elmondani, pedig nem is nagyon erőltették.

Szél fúj, októberi, szemetet, port sepegt maga előtt, Mádi pedig már azt mesélte, hogy volt olyan év, hogy hat tehenet is tartottak, két lovat, rengeteg aprójószágot azon a nagy udvaron, kertben, egy hideg betonlapon ült, a másik kettő állva hallgatta, néha egymásra néztek, mintha egyet gondoltak volna, de nem szóltak közbe. Mádinak az jutott eszébe, hogy meg kellett volna hívni őket egy sörre, felesre, de aztán az is kiment a fejéből. Három nagy szalmakazal volt így, U alakban, magyarázta, és rágyújtott, mire azok egymásra néztek, aztán oda voltak bekötte, nyáron, aratás után. A tehenek. Huszonöt hold földünk volt, el tetszenek képzelni, mennyi az? Mennyi munka, törődés, és mennyi gyönyörűség? Mert a parasztembernek a munka a gyönyörűsége, szántás, vetés, kapálás, aratás meg a többi. Én már udvaroltam, ki volt nézve egy lány, elkezdtük nagyobbítani a házat, toldani, hogy majd odamegyünk, és ha a szülők meghalnak, az enyém lesz minden. De hatvanban vagy hatvanegyben, már nem is tudom, mikor, apámtól elvette a téesz az egészet. Mindent. Úgy, ahogy volt. Kijátszották. Aláírtattak vele egy papírt, hogy lemond, adtak neki tízezer forintot a tanyáért, a földért pedig semmit, azért nem jár, azt mondták. Hát hová menjen tízezer forinttal?

Megállt egy kicsit, de nem azért, hogy befejezze, látszott az arcán, hogy most abba sem tudná hagyni, csak elgondolkozva rágyújtott, majd ott folytatta, hogy a szülei a nagyszülőkhöz kéredzkedtek be valameddig, aztán ott is maradtak, őt pedig valósággal elzavarták szakmát tanulni. Néha elszorult a torka, olyankor vékonyabb hangon beszélt, talán az izgalomtól, ő maga észre sem vette, máskor meg rekedten suttogott,

köhögött, azok pedig egymásra néztek, és mintha bólíntottak volna egy picit, a magasabb egyszer csak leguggolt Mádi elé, biztos azért, hogy jobban hallja, hogy Mádi apja azt a pénzt, a tízezer forintot odaadta a nagyszülőknek, hogy ott lakhassanak valameddig, szégyenszemre, míg összeszedik magukat annyira, hogy tudnak venni egy kis házat. Mert önük nem volt annyi hely se, hogy ha hazamentem, le tudjak ülni, magyarázta. A sufniban laktunk, az olyan kamraféle, egy ágy volt, meg egy kis asztal, szekrény csak odabent, a nagyszülőknél, én az ólban aludtam. Télen nem is mentem haza az otthonból, aztán már nyáron se, mikor meghalt apám. Így aztán én tulajdonképpen a máj napig nem lakok sehol. De elhatároztam, hogy ha lemegyek a földről, akkor is lesz saját házam. Földem. Gazdaságom. Jóság. Otthagytam az iskolát, mikor apám meghalt, és eljöttem az építőiparba, itt fizettek legjobban, meg a bányában, de azt nem bírtam. Éltem, ahogy éltem, gyűjtöttem volna a pénzt. De az csak nem akart gyűlni.

Az a baj, hogy a földi javakat akartad, mondta a kalapos, Istenre nem gondoltál, pedig ha imádkoztál volna, béke költözött volna a lelkedbe, nem a hiúság. Mert lehet neked akármennyi földed, házad, ha Istenedet elhanyagolod, hetedizlíglen lesz az megbüntetve. Mádi nem értette pontosan, hogy jön ez most ide, ő arról beszélt, amiről kérdezték, akkor meg? Csodálkozva nézett a kalaposra, lehet, hogy mégiscsak ez a pap, gondolta, azért olyan fölényes. A másik azonban nem szólt semmit, csak ránézett emerre, az pedig elhallgatott, á, gondolta Mádi megnyugodva, te lehetsz a fejes, látom már, hogy igazam volt! Aztán jószerivel már csak a nagyobbiknak magyarázott, az hajadonfővel járt, mint Jézus, jutott eszébe hirtelen, úgy emlékezett, azokon a képeken a Megváltó sohasem viselt semmiféle kalapot. Nem akartam én semmi földi javat, mondta. Csak annyit akartam, hogy anyám legyen megint az én anyám, mert utána már beköltözött az apjához a nagy házba, még az ágyat is bevitték, és olyan lett megint, mint azelőtt, mikor még nem volt az apám felesége, a lányuk lett, parancsoltak neki, dolgoztatták, mint a cselédet, a pénzt pedig, amit küldtem, elvették tőle. Énnekem már sehol nem volt helyem, ha nagy ritkán hazamentem, még azt is megkaptam, hogy minek megyek, minek költöm a pénzt vonatra, buszra. Én csak családot akartam, nyugalmat, szeretetet... Elhallgatott, mert az utolsó szó csak úgy kiszaladt a száján, és már nem lehetett visszaszívni, meg nyelni is kellett közben, nehogy még sírni kezdjen itt. Azt is csak azért, folytatta később, hogy adni tudjam tovább a fiaimnak, mert lett aztán kettő is, de azt sem tudom, hol vannak most az anyjuddal együtt.

És miért hordod most is ezt a hosszú, fekete kabátot?, kérdezte a magasabbik, aki nek a vastag, ősz haját most előrefújta a szél, biztos rendes ember, gondolta Mádi, azok néznek így ki, a zsványok megkopaszodnak, vagy befestik, olyan is van, aki parókát visel, azokat aztán végképp nem nézte semmibe. Hát ez egy nagyon régi kabát, felelte aztán, nappal a karomon vagy a gépen, mert reggel, hajnalban sokszor hideg ám a levegő meg a vas, amire ülök, jólesik egy kis meleg, ha pedig fáradt az ember vagy álmos, jobban fázik. Télen aláveszek egy másikat, van egy vékonyabb is, akkor jöhet a hideg. Nem is igen merem bent hagyni a szállón, mert régen, azelőtt, elloptak mindent, igaz, most már nem annyira, de csak bennem maradt, hogy ami az enyém, azt jobb, ha hordom magammal, itt vannak a zsebemben az iratok, pénz, kulcsok, fejfájás elleni tabletta, sokszor a fogam is fáj, arra is jó. Akkor kanál, kés, nyitó. Szappan. Borotva. A törülközőm bent van, arra Juhos azt mondta, hogy az övé, pedig nem, de nem akartam vitatkozni, kapok itt rongyot mindig a gépre, az is jó. Meg ott van a jó ruhám is, de arra nem fáj a foga egyiknek se, ingem van még, alsónadrág, egy bogrács, régen abban főztem, máma már nem kell, de jó, ha van, akkor ott van a csizmám. Mért kérdezi?

Mádi csak most vette észre, mi mindent elmondott ennek a két idegennek, pedig lehet, hogy nem kellett volna, de ha már így alakult, mindegy. Ott bent, a szállón soha nem lehet beszélgetni senkivel, pedig lenne miről, mind gazdálkodó, paraszt volt valamikor, napszámos, mindegy az most már, a lényeg, hogy falusi emberek, ő sokszor gondolta, hogy leülhetnének az asztalhoz, elszívnanak egy cigarettát, és akkor elmesélné mindegyik, ki, miféle, mit hagyott otthon, mindegyiknek felesége, gyereke, háza lehetett, állatokat tartottak, földet, szőlőt műveltek, erről lehetett volna beszélgetni, de nem és nem. Délután, este a legtöbb már részeg, alszik, vagy bolyong, kötekedik, így aztán ő inkább nem is ment haza egyből, csak majd este valamikor, addig meg töltötte az időt, ahogy tudta, a közelben volt egy kis fás rész, Kéterdőnek mondták, akik itt laktak, padok voltak, oda le lehetett ülni, ha meg esett az eső, akkor a gépen maradt, a fülkében, ha kérdezték volna, hogy miért ül ott, arra is volt válasz: csinálja a gyűjtást vagy valamit, de soha nem kérdezte senki.

Az viszont nem tűnt fel neki, hogy amíg ő magyarázott, azok kérdeztek, igaz, hal-kan, vagy inkább csak egymástól, hol őt nézték közben, hol egymást, egyszer a kisebbik talán fel is emelte a kezét, de akkor már Mádi mintha itt se lett volna, mintha nem is őket látta volna, hanem valami nagy-nagy csudát a levegő fehéreben, vagy inkább érezte, igen, érezte a nyugalmat, mint a csendet, és hirtelen, maga sem tudta, miért, szeretni kezdte ezt a két embert, olyan akart lenni, mint ők, akiknek van otthonuk, minden este hazamennek, de lehet, hogy még korábban is, vacsoráznak a családdal, asszony mellett hálnak igazi ágyban, komoly emberek, fehér az arcuk, kezük, tiszták, rendesen beszélnek. Azok csak néztek rá, Mádi úgy beszélt, hogy a szeme hol nagyobb, hol kisebb lett, a magasabb férfi akkor megfogta a kezét, és azt mondta, Jézus fogja a kezedet, ő pedig ment velük, ráért, úgysem akart még hazamenni a szállóra, azok meg azt mondták, jó helyre mennek, nyugodjon meg, ezt többször is mondták, pedig ő egyáltalán nem volt ideges. Nyugodt volt abban a teremben is, ahol sok ember ült körben, és ott is kérdezték, kiféle, miféle, és hogy mondjon el mindent, akkor megtisztul, ő pedig elmagyarázta nekik, nehogy azt higgyék, valami földönfutó csavargó, hajléktalan ember ő, és hogy nem volt ő mindig ilyen senki ember, volt nekik mindenkinek, ami kellett, csak hát a sors ide vetette, ahol gyalogmunkával keresi a kenyerét, habár mostanában már gépre került, ez könnyebb valamivel, csak azt nem tudja, hogy ha itt is vége lesz a munkának, és elküldik, mi lesz vele, hová megy.

Mégsem a magas ember volt a pap, hanem egy másik, olyan veres, zsiros arcú, Mádi a részegesek közé tette volna, ha nem itt találkoznak, és ezt az embert Deli Ferencnek hívták, ama kettőt meg, akikkel bejött, Csige Mihálynak és Bíró Istvánnak. Csige volt a magasabb, mind a ketten mellette álltak, mikor énekeltek, hogy áldjad én lelkem a dicsőség erős királyát, erre még Mádi is emlékezett gyerekkorából, csak az volt a rossz, hogy a kisebbik, a Bíró, olyan mellette énekelte a dallamot, hogy rossz volt hallgatni, és ráadásul hangosan, Mádi szeretett volna rászólni, hogy csendesebben, hé, még félreviszi a többit is! Meghallgatta, hogy a gonosz uralkodik, de közeleg az idő, mikor le lesz taszítva a trónról, az lesz az Harmagedoni Csata, és akkor ők, a hívők fognak életre kelni csak, az örök életre. Mádi elmélázott ezen, valami bizsergő melegség öntötte el a testét, meg akarta kérdezni, hogy a családja is feltámad-e majd az embernek, vagy élve marad, vagy hogy lesz ez az egész, de nem lett rá alkalom, majd máskor, gondolta, és otthon, a szállón is ez járt a fejében a matracon fekvé, hogy az nagyon jó lesz majd, sirni is akart, nevetni is, nem szólt volna semmit a többieknek, a Ricsi fiú magát ránkaggatta megint a franciaágyon, csak úgy csattogott rajta a bőr, mellette Juhos horkolt

részezen, pedig az a Bata helye, az meg biztos bolyong valahol egy kis potya italért, na, hadd csinálják, gondolta, hadd csinálják. Lesz még ennek börtje.

Mádiról mindenki tudta, hogy bolond, azt is, hogy felesége van Barcikán, két nagyobbacska fia, Juhos látta is őket, de úgy tudta, elváltak, ami nem volt nagy dolog, Bata is elvált, és majdnem mindenki, aki itt lakott, ez nem megy másképp, és nem törődik vele senki. Az sem szűrt szemet senkinek, hogy sokszor munka után is a gépen marad, magára zárja a fülkét, aminek nemsokára teljesen bepárásodik az üvege, és attól kezdve már őt sem lehet látni odabent. Máskor a szemétdobó helyiségben aludt vagy a Kéterdő valamelyik padján, és nem tudta volna megmagyarázni, hogy miért. Nem szeretett a szállón lenni, az rendben is volt, a többiek se szerettek, de azért ki lehetett bírni, amúgy se tart már sokáig, hamarosan mehet mindenki, amerre lát. Nem ivott, nem kártyázott, azt mondta, nem tud, ha nők keveredtek a szállóra, inkább elment valahová, még éjszaka is, Ricsi azt állította, hogy a géptől süket is, nemcsak bolond, ötször-hatszor is szólni kell neki néha, el kellene vinni orvoshoz, mert még megharap valakit.

Kezdetben huzakodtak vele is, hogy olyan kicsi volt, ugratták, gyötörték, ahogy szokás, mikor rákerült a sor, ezeken a szállókon mindenki sorra kerül egyszer, mint a börtönben, aztán megunták vagy megsajnálták, mert olyan beteges, köhögős volt mindig, senki nem akart mellette feküdni, a lényeg az, hogy nem foglalkoztak vele, mert amúgy jó gépes volt, ha felült a markolóra, valósággal átváltozott, kimeredt a szeme az igyekezettől, elsápadt, az egész teste belegörnyedt a munkába, még nyögött is hozzá, izzadt, Ignác, az építész mondta is neki egyszer, hogy Mádi, maga úgy erőlködik, mintha kézzel ásna, és a végén még maga alá csinál itt nekem az akarástól, hát hagyja dolgozni azt a gépet! A munkások viszont szerették, őutána nem sokat kellett kézzel lapátolni, azt pedig, hogy mostanában hova jár, nem tudta senki.

Pedig Mádi megváltozott, csak nem vették észre, nem érdekelt már senkit, hogy a másik mit csinál, az sem tűnt fel, hogy mostanában, igaz, jó későn, de hazajár a szállóra, ott alszik. És leveleket ír. Írt az építésznek, hogy őt ne küldje el a vállalatától, de nem kapott választ. Írt az igazgatónak, de az már nem volt igazgató. A feleségének írt, a fiainak, de nem látta senki, hogy választ kapott volna valahonnan. Aztán csak írt, írt. Lehet, hogy már nem is levelet. Egy kockás füzete volt, mint az iskolásoknak, abba. És imádkozott. Éjszaka is. Egy keddi napon keresztelkedett meg, elég hűvös volt, de zokszó nélkül vetkőzött le a másik hárommal együtt, aztán gatyában belement a Kéterdő kis tavába, ott állt mellette Deli Ferenc is a vízben, amikor alámerült. Kint, a parton, körben álltak a többiek, imádkoztak, ujjongtak, Deli mondta nekik, hogy örüljenek, ujjongjanak, azok meg csinálták, Mádi is örült, aztán mikor dideregve kiment a vízből, valami pokrócot terítettek rá hamar, merthogy olyan beteges, nehogy valami baja legyen. Énekeltek, Bíró megint a hangja mellett, Mádi el is tervezte, szól majd Deli Ferencnek, hogy ne hagyják. De most nem ez volt a fontosabb, hanem az, hogy ne küldjék el őt a munkahelyéről, ezt kellett most, azon melegében megkérni Deli Ferencről. Mert itt már csak a Jóisten vagy Jézus segíthet, márpedig miért ne segítenének őrajta, ha egyszer megtért?

Már annak is örült, hogy elmondhatta valakinek ezt is, elvégre ő a legjobb gépes, kiváló dolgozó is volt valamikor, soha nem volt panasz a munkájára, tiszta volt a terület, a szerszámok rendben, hiánya sem volt, soha nem késett, nem hiányzott, ha kellett, mindig lehetett rá számítani, ő tulajdonképpen mindig jót cselekedett, még a kommunista szombatokra is bejárt, mikor az divat volt, dolgozott beteges is, nem is

emlékszik, mikor volt táppénzen, pedig most is köhög már tavasz óta. Nem értette pontosan, mit válaszolt Deli Ferenc, csak sejtette, hogy rossz helyen szólt. A pap olyasmit mondott, hogy ezek földi dolgok, és ő, mármint Mádi felejtse el ezeket, imádkozzon inkább, és akkor minden jóra fordul. Biztos nem értette meg, mit akarok, gondolta Mádi, és meg is mondta Csigének, aki elhúzta Deli Ferencétől, és rá akarta venni, hogy öltözzön már fel, mert megfázik. Hát ott akar maga idvezülni, jóember, mondta neki később, azon az építkezésen? Abban a piszokban, bűnben? Így akarja leélni az örök életet, amit a Jóisten ad magának? Dehogysis, mondta rá Mádi, és hirtelen megvilágosodott, dehogysis! Hát akkor, kérdezte az ősz hajú, mit akar maga? Nem értett meg semmit? Gondolkozzon már!

Ó, hogy is lehetett ilyen balfácán, gondolta hazafelé menet a szállóra, fel sem öltözött rendesen, csak a cipőt, nadrágot húzta fel, meg a zakót, arra vette a pokrócot, sapkája nem volt, de mire beért az épületbe, megszáradt a haja is, kimelegedett, lefeküdt rögtön, akkor érezte, hogy tüzel az arca, de legalább melege lett, megszállt a szentlélek, szaladt át az agyán, de nem komolyan. Imádkozott egy kicsit, aztán betakarta a fejét is teljesen, és csak úgy nevetett magában a pokróc alatt, a lábát maga alá húzta, hideg kezét bedugta a térde közé, hogy melegedjen, és még az ágyéka is megmozdult, Istenem! Most már tudott mindent, és olyan boldog volt, amilyen még soha. Reggel úgy érezte, lázas, de ebben nem volt biztos, előfordult már máskor is, lehet, hogy csak az izgalomtól, aztán kilenc után leszállt a gépről, pedig se reggeli, se szünet nem volt, a többiek csak nézték, tán szóltak is, de felőle már mondhattak akármit, úgyse bírta volna tovább, mennie kellett. Ott hagyta a gépet a földben, még a motort sem állította le, felvette a kabátját, mert fázott, és elindult. Sietett.

Deli Ferenc ott lakott az imaház mellett, egy kis toldásban, a felesége azt mondta Mádinak, ilyenkor ne keressék, dolgozik, mi a baj? Nincs semmi, mondta Mádi mosolyogva, és hol dolgozik a kedves férje, ha szabad tudnom? Az asszony sovány volt, száraz, szinte girhes, gyanakodva nézett a férjira, egy piszkos otthonka volt rajta, az alatt feltúrt ujjú pulóver, vastag, fekete harisnya a lábán, gumicsizma, a fején valami kötött, fekete sapkaféle, sál. Ne menjen most maga oda, mondta foghegyről, vágás van. Jöjjön el este valamikor. Kezit csókolom, mondta Mádi, nekem most kell vele beszélnem, nagyon fontos. Az asszony félrehúzta a száját, és mutatta: elmegy itt jobbra, aztán a kocsmá után a negyedik ház. A hentesnél. Mádi arra nézett, amerre az asszony mutatott, a kocsmá után, ismételte, és mikor visszanézett, az asszony már nem volt sehol. Mádi ideges lett, látta egyáltalán?

Persze hogy látta, hisz ő magyarázta el az utat, és meg is találta a kocsmát meg a hentest is a negyedik házban, Deli Ferenc pedig egy kampóra akasztott disznót bontott egy késsel, a keze könyékig véres, még az arcára is csapódott, hasa előtt kötény, az is tiszta vér. Hát maga hol jár itt?, kérdezte megütközéssel, és mint aki restelli magát, beletörölte a kezét a köténybe. Mádi nem akart szólni neki, hogy a gyülekezetben tegezte őt, mint Csige vagy Bíró meg a többiek, de ha azon múlik, neki mindegy, akkor magázza. Nem itt dolgozok, magyarázta Deli Ferenc, csak segíték, sok a munka. Tessek, mondta később, mert Mádi nem szólt semmit, úgy állt ott a természetes, veres képű ember előtt felhevült arccal, izzadva az a csepp ember abban a nagy kabátban, mint egy rakás szerencsétlenség, és mosolygott. Nem is mosolygott, inkább hangtalanul nevetett, kerekre nyílt szemmel, Deli Ferenc első gondolata az volt, hogy ez az ember beteg. Leült egy kis asztalra, körülnézett, hová ültethetné le Mádit, de semmi nem volt a helyiségben, csak polcok, azokon különféle henteszszerzők, lánc, mérleg.

Mádi valóban nem érezte jól magát, forró volt a teste, mint a tűz, de kit érdekelt most az ilyesmi? A csupasz betonfalnak dőlt, és egy darabig szeretettel nézte Deli Ferencet. Aztán elkezdte. Azt tetszett mondani, hogy a halála után mindenki boldog lesz, aki hisz Jehovában, és megkeresztelkedett, akkor most kérdem én, én is boldog leszek? Persze, mondta Deli Ferenc megkönnyebbülve, már azt hittem, valami nagyobb baj van. És úgy tetszik gondolni, hogy az Harmagedoni Csata... Nem úgy gondolom, vágott közbe Deli Ferenc, hanem meg van írva, hogy közeleg a végső harc, a világ és az emberiség nagy elszámolása, és ezt nem órákban, napokban lehet lemérni... Igen, tudom, mondta Mádi, emlékszem mindenre, én csak azt szeretném kérdezni, hogy ha meghal valaki, mondjuk, én, valamikor, holnap vagy egy év múlva, akkor az ítéletig mennyit kell még várni, úgy értem... Semennyit, mondta Deli Ferenc meggyőződéssel, az az idő olyan, mintha nem is lenne, hiszen a halál és a feltámadás szinte ugyanaz, azért ünnepeljük minden testvérünk halálát, mert nem is halál az, nem elmúlás, hanem bebocsáttatás az örökkévalóságba... Azt tetszik mondani, szólt közbe Mádi, hogy ha valaki, mondjuk én, most meghalok, és a feltámadás pedig ötszáz év múlva lesz... Nem ötszáz év, ember, kiáltott rá Deli Ferenc, Mádi pedig gyorsan helyesbített, persze, nem hát, nem is úgy értettem, hanem azt gondoltam, hogy amíg halva van az ember, az ugye nem számít, jön a feltámadás, és az egész olyan, mintha tegnap lett volna. Micsoda?, kérdezte Deli Ferenc, mert nem értett semmit. Hová akar maga kilyukadni?

Hová? Nem is kérdés volt ez, ahogy Mádi kiejtette a száján, hanem vágyakozás, azt tetszettek mondani, hogy csak mi, akik igazak vagyunk, akik megtértünk... nekünk huszonöt hold földünk volt, jó, fekete föld, olyan, mint a zsír, abban még erdő, kaszáló is, akkor a tanya, de tudnék én bálni többel is, fogattal, traktorral, géppel meg tudnám művelni... szóval otthon, tetszik tudni, ahol laktunk, a mellettünk lévő földeket is mind el tudnám látni, Lukácsék is, Tajtiék is mind iszákos, rongy emberek, úgysem támadnak fel, én meg már megtértem... Mádi nem is látta már Deli Ferenc tekintetét, zord volt az a nézés, idegen, iszonyodó, még a fülét is bedugta, mikor Mádi arról beszélt, hogy Lukácsék tanyájába az egyik fiát gondolta, Tajtiéba a másikat, és akkor egybe lenne az egész határ, mind az övé meg a két szép fiáé örökre.

Deli Ferenc csak sokára jutott szóhoz, azt mondta, ember, magát megkísértette a gonosz, a harácsolás, az ördög lakik magában, én nem is hallgatom tovább, imádkozni fogok, hogy a Jóisten felejtse el, amit maga mondott, mert ez valóságos istenkáromlás, maga a bűn és a fertő, így megcsúfolni Isten tanítását, az örök életet a mennyben és a földön, és itt, előttem! Ezt mind egy lélegzetre mondta, aztán kifulladt, köhögni kezdett, köhögött vele Mádi is, mert ideges volt, és fulladt ő is, a mellében hatalmas szorítás, aztán már csak lihegtek mindketten, bámulták egymást, és mindegyik másra gondolt. Kérem, mondta sokára Mádi, én azt se tudom, mit mondjak. Vékony lett a hangja, már-már suttogott, Deli Ferenc kicsit előrehajolt, hogy hallja, de így sem értette tisztán. Mádi azt mondta, hogy az éjjel látta Jézust, és neki is elsorolta, amit itt, Deli Ferencnek, és ő, mármint Jézus, jóváhagyott mindent. Elbontja a kerítést, csak egy karámfélét csinál majd a ház köré deszkákból a vadak ellen, be is járták a határt ketten a Megváltóval, a másik két tanyát is megnézték, és Jézus látta, hogy ő, Mádi Sándor jóra való ember, aki meg fog gyógyulni. Miket beszél maga, szerencsétlen, kérdezte kiabálva Deli Ferenc levegő után tátogva, mit merészelsz...! Mit akar maga...? Mádi lassan, mint egy csomó rongy, lecsúszott a falon a betonra. Nevetett, mint azok az emberek, akik tudnak valamit, amit más nem, aztán azt mondta, ő már nem is megy el innen sehová. Meg akar halni.

Jánosy István

JÉZUS MENYASSZONYA

Kajla kamasz lányok csácsogása
 a beszélőrács mindkét oldalán,
 kellemes traccs a világiakkal,
 utána kínos lelkifurdalás,
 és látja Jézust oszlophoz kötözve,
 durva katonák korbáccsal verik;
 hátából özönnel folyik a vér:
 „Íme helyettem kell szenvednie,
 s addig én, hűtlen mátká, a lányokkal enyelgek!”

A tanú (Bernini):
 Látnátok Theresa bűvös mosolyát,
 bájos kunkori szája szélét,
 s az angyal remegő mosolyát, amikor
 tüzes nyilat döfött Teréz szívébe.
 Kihúzta, újra bedöfte a szív fenekéig:
 iszonyú kint okozva, ám a lány
 aranyos ködben meglátta Jézust.
 Ő tökéletesen elváltozott
 egészen más leánnyá.
 Ekkor lett igazán Krisztus menyasszonyává.

Látomását meggyóna.
 „Ez istenkáromlás – szólt a pap –,
 verd ki a fejedből, lányom!
 Ördög inceleg veled.
 Különbözik az Inkvizíció...”

Teréz szüntelen gyötrődik:
 vajon a papnak igaza van-e?
 Vajon tényleg az ördög üzent?...

B s r i p m

Kedves Teréz!
 Elnézést, hogy a századokon keresztül
 nevén szólítom.
 Látomást én nem éltem át,
 hacsak nem számítjuk az álmokat.
 Mégis azt tapasztalom,
 hogy valami csodás kéz
 belenyúlt életembe,

s megmentett a haláltól
s az élve rothadástól,
s egész új lényként
újra kezdhettem az életem.
Nem az ördög kísértette Önt!

Borbély Szilárd

[ANTYHAL]

Az érzékek az atyhalál után
a mélybe úsznak vissza, mélyre le.
Ahogy a föld a vízbe süllyed,
lemorzsolódnak. Felrobban a test.
Fényvillanás, a szervek távolodnak:
kék, szürke, sötét, le a mélybe,
láthatatlan csíkok az uszonyán.
Néha még egy-egy elektromos
kisülés. A szürke hal úszik
ki a szájból. A mozdulatlan
nyelv peremén siklik végig.
Ez volt a beszéd, a sós pikkelyek
nyálkás csiklandozása. A szájban
élő pici aranyhal, a szavak
simogatása volt. A csókok idején
a halak tánca. A néma antyhal
a szavakban él, a szájban.
Bár jól lát, de a nagy nyomás
összepréseli a szemét. Behorpad
és elvékonyul, burok veszi körül.
Egy almamag a fehér húsban,
a hal vak szeme. Már nem tud
nézni, visszazuhan testébe
a látás. A gerince mentén
jár le és fel. Le és fel.
Már nem úszik, csak süllyed.

[DÍSZKÚT]

Mert ilyen egy nap. Utcák keresztezik egymást. Kövek, amelyek nem mozdulnak a helyükről. Homlokzatok összesimuló rendje. Kirakatok, kapubejárók, a járdákra kirakott hulladékgyűjtő konténerek. Ma mit fogok csinálni? A megszokott szavakban rejtőző kérdések.

Miért, hogy nem tudom, mi lesz holnap vagy holnapután. Mit csinálok a napokkal, amelyek visszatérnek hozzám? Minden napból van bennem egy, amely megkérdi ezt: Mit csináltál a tegnapi nappal? És a tegnapi nap is megkérdi: Ez most ugyanaz az utca? Ha egy kávézóba beülnél, megfigyelhetnéd, miről beszélnek. Egy kínai étterembe: A SÁRGA CSÁSZÁRHOZ. Beleolvasnál egy újságba. Elszívnál egy cigarettát. Várákznál. Vannak, akik mindig várákznak. Látod a szemükön, amely túlnéz mindenben. És néha egy tér. Egy szobor zárt alakzata. Egy kút halkán csobogó vize, amelyből nem iszik senki. Csak néhány galamb a peremén, melyek újabb mondatok felé vezetnek.

[SÁRGACERUZA]

Télen jó írni a nyárról. Talán azért, mert van hozzá távlat. Kinézel az ablakon, és tudod, hogy mindez itt lesz majd télen is. Ha nem leszel egyedül, majd arra gondolsz, hogy nyáron, amikor kinéztél az ablakon, és egyedül voltál, hogy vártad a telet, egy kávé, meleg teát, illatokat, amelyek majd betöltik a szobát. Akkor majd jó lesz kinézni az ablakon, nem vágyani sehová, összesepregetni a konyhában, odatenni a teavizet, zenét hallgatni. Várni, hogy levelet kapjál valakitől, örülni a hosszú estéknek.

Verseket olvasni a lámpafényben, ha egyedül vagy,
 hogy legyen ebben a versben valaki, aki olvas.
 Egy zen-történetet a Sárga Császárról.
 De jellemző, hogy nyáron a télről írtál
 szívesebben, vagy az ősze. Kávét ittál,
 mert nem tudtál aludni, és nem tudtál aludni,
 mert túl sok kávét ittál. Más városokba vágytál,
 más utcákba, füstös kocsmákba, kis mozikba,
 ahol dohányozni lehet, izzadságszag van,
 és közel a karácsony, amikor majd visszatérhetsz
 a gyermekkorodba. Az asztalnál ülsz, lyukas
 alumíniumpénzekkel játszatsz, fel lehet fűzni,
 rakosgatni, mint egy puzzle-játékot. Majd
 rajzolatsz egy tájat, a házat, két ablakkal,
 az ismerős fenyőfát elé, a hó vastag leplét
 a háztetőre, jégcsapokat az ereszre,
 amíg kialszik a tűz, kihűl a szoba,
 hallgatod a lélegzeteket magad körül.
 Az ablakban elhomályosul a sárga ceruza
 nyoma, a sötétben derengő asztali lámpa fénye.
 Már csak a kutyák, a szél, a hó.
 Egyre rövidebb szavak.

Domokos Mátyás

PILINSZKY PRÓZÁBAN

„Szeretet nélkül közelítve a világhoz, könnyen érezhetjük értelmetlennek, képtelennek a teremtést. De nemcsak a teremtést, hanem emberi világunk szeretetének a műveit is. Kívülről nézve a szeretet élete megközelíthetetlen.”

(Pilinszky János: REJTEZKEDŐ ISTEN. Új Ember, 1965. május 2.)

Pilinszky prózában *olyan*, mint versben. De hogyan lehet elfogadtatni ezt a merész kijelentést, amikor minden olvasója számára oly nyilvánvalóan *nem olyan*? – Ez a lapidáris megállapítás, mondanom sem kell, nem esztétikai értékítélet, inkább egy írói természet működésének a jellemzése, és ami talán még fontosabb: önazonosságának a tényét tanúsítja. Műve anyagának és a műben megnyilatkozó *látásmódnak* és *gondolkodásnak*, ha tetszik: világnézetnek műfajokat összepántoló *egyneműségét*. Természetesen prózának tekintve mindent, ahogy az ÚRHATNÁM POLGÁR filozófiatánára ta-

nítja, ami nem vers vagy dráma; s megtoldva mindezt azzal a kiegészítő megjegyzéssel, hogy ezen belül éppen a szó hagyományos értelmében vett Pilinszky-próza, vagyis amit „szépprózának” szánt, az a legkevésbé olyan, mint a Pilinszky-vers. Pilinszky ösztönösen is osztozott a modern műfajelméletnek abban a tételében, miszerint a művészeti forradalmak korában az irodalom különböző műfajait egyre nyilvánvalóbb cse-rebomlási folyamatok kötik össze, s ennek a hitének az igazolására szívesen idézte Ted Hughes véleményét, aki „*azt mondta, hogy minden jó vers egy jó dráma, és minden jó dráma egy kiváló költemény*” (NÁLAM LÉTSZÜKSÉGLET VOLT AZ ALKOTÁS. Nyilatkozat. Farkas P. József hangfelvétele, 1979), de a műfajok közti válaszfalakat éppen a hagyományos széppróza felé tudta a legnehezebben áttörni; esztétikai szempontból a leginkább vitatható módon elbeszéléseiben és életképszerű tárcáiban, rajzaiban tudta megjeleníteni „*egy csecsemő szemével*”, vagyis az első rápillantás vakító frissességével szerzett tapasztalatait az emberi világról és a létezésről.

A hatvanas évek közepén, egészen a SZÁLKÁK születéséig tartó elnémulása idején Pilinszky drámai intenzitással élte át ennek a krízisnek a legsúlyosabb fenyegetését: a költői jelenlétvesztés rémét. „*A tegnap éjjel romokban talált*” – jegyezte föl 1964. június 10-én. – „*Nem tudok írni többé, legalábbis nem úgy, ahogy fiatalkoromban tudtam. Ezzel magányos életem csődbe jutott, de azt is mondhatom, hogy már semmi se takarja el, állja el a halá-lomhoz vezető utat.*” – Nos, „*az örök figyelem, a lankadatlan ugrásra kész éberség... már-már személytelen figyelem*” költőjét (Pilinszky ugyanis már fiatal költőként, a TRAPÉZ ÉS KOR-LÁT megjelenése idején is ezekben a tulajdonságokban jelölte meg „*a legszembetűnőbb, legállandóbb jelét a költői alkatnak*”) az ilyen válságos állapotok lélektana ekkor arra készítette, hogy ezzel a teremtő éberséggel tulajdon költői természete mélyrétegeit világítsa át, és 1965-ben, abban az esztendőben, amelyben verset egyáltalán nem írt, EGYETLEN PILLANAT KEGYELME című elmélkedésében a következőképpen jellemezte saját költői ambícióját a lírai kifejezést illetően: „*...az álom ereje abban rejlik, hogy az álomban minden egy. Együtt és egyben van: kép, értelem, érzés, vágy és cselekedet, kint és bent, hasonlat és hasonlított. Álmunkban mintha az elveszett paradicsomba járnánk vissza, érintetlen pázsítfoltok és elszenesedett ligetek közé. Ettől olyan szép; ettől olyan lidérces. De mindenképp valami visszahoz-hatatlan egységet idéz, ami végképp mögöttünk van már. Talán ezt az elveszett egységet keressük a művészetben is, próbálva összerakni a részeket harmonikus egésszé? Így az eklektikus hajlan-dóságúak. Van azonban ennél egy »forróbb megoldás«, amely a megosztott valóságot nem öss-zerakni, hanem egybeolvasztani kívánja, hogy ismét együtt és egyben lehessen minden: kép, ér-telem, vágy és cselekvés, hasonlat és hasonlított, mindaz, amítől az álom pázsíjtjai és ligetei tépett-ségükben is oly kifejezőek, szakadozottságukban is oly egyek.* – *A művészetben ez a »forróbbik eljárás« egyetlen pillanat ajándéka.*” Pilinszky, a költő, minden bizonnyal ezeknek a pil-lanatoknak az ajándékából élt. Az elbeszélés vagy a regény azonban a műfaj jellegénél, a folyamatos napszámosmunka olykor lélekölő egyhangúságánál fogva sohasem egyetlen pillanat kegyelmének a szülőtte, s ez lehet a magyarázata annak, hogy a „for-róbbik eljárás” magasfeszültsége Pilinszky szépprózájából általában elillant, s főleg első korszakának a tárcáiban és jellemrajzaiban többnyire pietista hangszerelelésű, didakti-kus moralizálás maradt a helyén. A rilkei felismerés igazát, hogy tudniillik „*a vers nem érzelem és élmény, mint ahogyan az emberek vélik, hanem tapasztalat*”, bizony nem Pilinszky prózája testesíti meg.

Inkább az esszéi. Prózájának költészetével leginkább azonos vegyértékű darabjai. S a magam részéről idesorolom beszélgetéseit is, nyomtatásban megjelent interjúit, sőt: az eleven eszmecserék lelkesült elragadtatásában úszó Pilinszkyt is, akinek a fél

napokon, fél éjszakákon át lobogó, szenvedélyesen gesztikuláló figuráját, élőbeszéd-beli esszérőgtönzéseit nemcsak az én emlékezetem őrizheti mindmáig. A költő, sokan tanúsíthatják, ihletett beszélgetőtárs volt, ezért talán nem is olyan megengedhetetlen túlzás, ha megkockázatom, hogy jó néhány beszélgetőtársát éppoly joggal megtehetette volna képzeletbeli esszédialógusa partnerének, mint történetesen Sheryl Suttont (legfeljebb a partner életrajzi vonatkozásait kellett volna kicserélnie az alapszövegben).

Beszélgetőszenvedélyének, meggyőződése az, tulajdonképpen egy lételméleti igazság lehetett – volt – az alapja, amit Maár Gyulának 1978-ban úgy fejezett ki, hogy *„valódi összefüggéseink szintjén... minden látszat ellenére és minden önzőségünk és rohadtságunk ellenére, menthetetlenül egyek vagyunk”*. Ugyanebben az esztendőben, „kettesben” Szilágyi Jánossal pedig így fogalmazott: *„mindig iszonyú élesen érzem, hogy az egész univerzum egy alapvető egység, tehát hogy köztem és egy kő között van különbség, de távolról sem olyan döntő, ahogy az kívülről látszik”*. Végül, ismét csak 1978-ban, a következőket mondta Kipke Tamásnak: *„A hitünk (lehet) ellentétes, a problematikánk közös. Nem az elvek és gondolatok azonossága a leglényegesebb, hanem a mélyükben rejlő problematika közössége. Ha két ember érdemben beszél egymással, mindig erről a problematikáról beszélnek tulajdonképpen.”*

Pilinszkyvel közel három évtizeden át számtalanszor beszélgettünk „érdemben” egymással, de Pilinszky-prózával „formailag” ennek ellenére csak 1976-ban találkoztam először, amikor ideadta a BESZÉLGETÉSEK SHERYL SUTTONNAL kéziratát. Pontosabban: olvasni olvastam már korábban is, például amikor elküldte két nevezetes esszéjének (A „TEREMTŐ KÉPZELET” SORSA KORUNKBAN és az ARS POETICA HELYETT) gyönyörű kalligráfiával és jóformán javítás nélkül papírra vetett kéziratát Párizsból, de mivel az egyházi sajtót, ahová folyamatosan írta cikkeit, nem olvastam, álmomban sem jutott volna eszembe, hogy amikor beszélgettünk, az ő szájából voltaképpen prózát hallok, mert mindig arról beszélt, szóban és írásban, ami foglalkoztatta, ami mindenestül betöltötte a szellemét. Számomra legalábbis szinte titokban, korallszigetszerűen épült föl az a terjedelemre is igen jelentős prózai életmű, amelyet a TANULMÁNYOK, ESSZÉK című nyolcszáz oldalas, kétkötetes gyűjteményben vehet kézhez utókora, a Pilinszky-életmű fáradhatatlan kutatójának, Hafner Zoltánnak a jóvoltából. S ha ehhez a gyűjteményhez hozzávesszük a SZÉPPRÓZA és a NAPLÓK, FELJEGYZÉSEK, valamint a BESZÉLGETÉSEK további három kötetét, és áttanulmányozzuk a sajtó alá rendező, szerkesztő által készített témamutatókat, akkor ámulhatunk el igazán, hogy milyen szer-teágazóan gazdag problematikában találta meg Pilinszky intellektusa az egész emberi világot egységgé fűző *„valódi összefüggést”*.

Visszaemlékezve beszélgetéseinkre, azt hiszem, jó néhányunk közös tapasztalatára hivatkozhatom: ihletetten és szenvedélyesen mindig arról beszélt, ami foglalkoztatta. Ezt persze magától értetődőnek is lehetett érezni, de életművének prózai része azt mutatja, hogy a munkaköri kötelezettség szorításában is ugyanígy járt el: megtalálta a módját, hogy – filmekről, könyvekről, egyházi ünnepekről, évfordulókról szólva, jegyzeteiben, útirajzaiban, riportjaiban stb. – mindig a kreatúra közös problematikájának azzal a kérdésével foglalkozzon, ami őt az adott pillanatban költőként és gondolkodóként esszenciálisan izgatta és megragadta. Gályapadból így csinált laboratóriumot ő is, mint fiatalokának idősebb barátja, Németh László (akivel egyébként a beszélgetés szerzetének szókratikus szenvedélye is összekötötte). – A történeti hűség kedvéért azonban hadd jegyezzem meg, hogy Pilinszkyt voltaképpen a kenyérgondtette gyakorló prózairóvá. Prózájának java részét újságíróként, napi penzumok telje-

sítése érdekében hozta létre. Kezdte „külsős”-ként, mint ismeretlen fiatal költő; 1948 és 1958 között, amikor – ugyancsak kényszerűségből – „szabadúszó”-ként élt, nem írt prózát, csak attól fogva, hogy 1958-ban az *Új Ember* szerkesztőségének a kötelékébe lépett, s a pálya vége felé, amikor ország-világ – és a külvilág – előtt egyre nyilvánvalóbbá vált költői rangja és jelentősége következtében már „megengedhette” magának, egyre kevesebbszer nyúlt az újságírótolllhoz. Reá tehát igazán illik az „orator fit, poeta nascitur” parafrázisa: a született költő a körülmények készítésére lett prózáíró. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy ha prózáját költészetével szembesítjük, aminek elemi feltétele persze, hogy olvassuk is ezt a prózát, akkor a meghökkentőnek tetsző állítás lényegében igazolódik: Pilinszky prózában csakugyan olyan, mint versben.

Prójájának legértékesebb része énszerintem felfogható úgy is, mint költészetének a vázlatkönyve. Cikkei, esszéi, az irodalom és az élet alapkérdéseit, összekötő problematikáját elemző jegyzetei, „lírikus naplóí”: lírája festékanyagának a tubusai. E két külön műfajban párhuzamosan áramló tartalmait nemcsak a problematika közössége köti össze, világnézeti szempontból kivételesen konzisztens erővel, melynek alfája és ómegája az EVANGÉLIUM, hanem a sokszor katarikus erejű megvilágosodás kohézióján túl a szabatos írói kifejezés módja, műgondja és tudatosan átértzett erkölcsi, mesterségbeli felelőssége is, amellyel java prózáját és szélbe szállt beszélgetéseinek a fogalmazásmódját felügyelte. „Az író, ha mégoly szerényen forgatja is a tollát, tökéletességre tör” – írta erről A LÍRIKUS NAPLÓJÁ-nak egyik jegyzetében. (*Új Ember*, 1971. január 17.) – „Kivált egy lírikus. Mondatainak, sorainak minden porcikáját fontosnak, perdöntőnek érzi az utolsó pontig-veendőig. S ugyanakkor érzi, hogy semmi, szinte semmi se múlik a papírra rótt szavakon. Kicsit úgy van az ihlettel, mint a hívó a kegyelemmel. Az ihlet is ingyenes. Mégis úgy kell élni vele, úgy kell munkálkodni rajta, mintha minden, az utolsó pontig-veendőig egyedül rajtunk múlna.” – S ha már világnézeti, evangéliumi konzisztenciáról beszéltem, nem állhatom meg, hogy ne idézzek ezzel kapcsolatban egy párhuzamos gondolatot egy másik nyilatkozatából: „*En megoldásban nem hiszek. En megváltásban hiszek, de akkor ugyanaz történik továbbra is, mint ami eddig is történt és történné.*” (NÁLAM LÉTSZÜKSÉGLET VOLT AZ ALKOTÁS. 1979.) A legnagyobb műgonddal munkálkodó író mindazonáltal ugyanúgy kiszolgáltattotta tehát a kegyelemnek, mint a Teremtés maga; a művészi kifejezés érvényességéért vívott magányos küzdelme pedig ugyanúgy bele van ágyazva a megváltás reményébe, mint általában az emberi sors.

Líra és próza erős kötését Pilinszkynél jelzi, hogy prózája szövetében rendre feltűnnek azok a jellegzetes, csakis őrá valló képek, hasonlatok és kifejezések, amelyeket lírája szavak nélküli szótárából ismerünk. A „deszkarés”, az „ólajtó”, a „szalma”, a „kidöntött pléhedény”, a „moslék”, az „időtlen sírás” és így tovább. Egy Pilinszky költői szótár tudná csak igazán érzékeltetni ezeket a kifejezésbeli korrespondenciákat, az egyneműség szövegtani bizonyítékait.

De versértékű megjelenítéseket is garmadával idézhetnék cikkeiből. Ahogyan például lenja költőbarátját (minden bizonnyal Toldalagit) egy éjszakai utazás közben: „*Szeme dermedt volt és üveges, arcán a fáradtság és útípor éber pókhálója.*” (TALÁLKOZÁS AZ OLASZ KÖLTŐNŐVEL. *Vigilia*, 1958. október.) Ahogyan megidéz egy arcot, a sértegető arcát a BÁNTALOM című írásban: „*Mintha nagytűüveg mögül sértegetne, akár egy természeti katasztrófa, akkorára nőnek vonásai. Úgy is bámulok rá: elképedve és megsemmisülve, s már nem is értem, amit mond, csak a szavai mögött tomboló indulatot látom, s zemeinek viharát, vonásainak hegyomlását.*” S nem az ő költői ujjlenyomatát érezzük az aranyisóját celebráló, vak plébános jellemzésén, akinek a lényéből „*a kifosztott fa gazdagsága, csodálatos*

derűje árad”? (KIFOSZTOTT FA GAZDAGSÁGA. *Új Ember*, 1959. július 19.) Vagy amikor azt mondja, hogy „*a tétlen költő éppoly képtelenség, mint egy életművész gályarab*”?

Főként az 1958 és 1965 között keletkezett cikkei, miniatűr esszéi vannak tele ilyen és hasonló vers-spórákkal, s emellett legnagyobb versei genezisééről is árulkodnak. Arról, hogy milyen élmények érlelődtek, in vivo, tapasztalattá a Pilinszky-versben, s hogy milyen életanyagban gyökereznek az ő kivételes költői valóságtszerteletének – az ő szavával – „*fokozhatatlan látomásai*”. Így például Parancs Jánossal beszélgetve vallotta meg, honnan ered a HARBACH, 1944 valóban felülmúlhatatlan, álomszerű víziója, „*a roppant székér rúdja elé fogott emberek*” látomása. De rendkívül tanulságos volna szinte szóról szóra összevetni az 1948-ban keletkezett FRANKFURT című verset egyik prózai írásával, az ÉHSÉG-gel, amely első ízben az *Új Ember* 1960. szeptember 4-i számában látott napvilágot, de Pilinszky feltehetően olyan fontosnak érezhette, hogy tovább dolgozott rajta, s tizennégy esztendővel később újra közölte a *Nők Lapjában*. (1974. augusztus 24.) A vers és a cikk szövegének összevetése ugyanis tanpéldaszerűen mutatja meg, hogy látszólag minimális szövegváltoztatások révén hogyan alakul át a megélt pillanat – egyébként szörnyű és naturális nyersanyaga – valóban „*fokozhatatlan látomás*”-sá. Ha ezt a verset „visszaírnánk” prózába, az egyébként meglehetősen kopott rímektől és jambusoktól eltekintve a két szöveg tartalmilag is, szavaiban is nagyrészt tükörképe volna egymásnak. De a „*helyezkedő háta terrorát*”, a „*négykézlábra ereszkedett éhség*” rémálomszerű képét, „*a gyönyör végső tévedéseit*” a kivételes költői pillanat kegyelmének egységével megjelenítő képeit már nem találjuk a prózai szövegben, legfeljebb virtuális lehetőségként megsejthetjük a helyüket, miután *tudjuk*, hogy Pilinszky képzelete korábban már *onnan* hívta elő őket.

A HARMADNAPON verseinek az ötvenes-hatvanas évek prózájából kiolvasható keletkezéstörténete és lírai indítékrendszere (melynek tüzetes és szakszerűen hiteles „kiolvására” irodalomtörténet-írásunk és előkelő rokona, az irodalomtudomány mind ez idáig sajnálatos módon nemigen tudott időt szakítani) félreérthetetlenül vall e kötet verseinek a megfogalmazását és szókészletét is meghatározó szemléletről, amellyel a XX. század nagy isteni és emberi drámájának a földi történéseit értelmezte és felismeréseit metafizikai érvénnyel kiterjesztette a költő. Íme, egyetlen példa, amely a teljesség igénye nélkül, de a teljesség intenzitásával tükrözi, hogy a második világháború utolsó napjainak a megidézése prózában („MIKÉPPEN MENNYBEN, AZONKÉPPEN ITT A FÖLDÖN IS”. *Új Ember*, 1959. április 12.) miként hordozza magában egy APOKRIF-szerű költemény vázlatát: „*Egy porig égett város hamuerdeje, fölötte nincs is égbolt, csak harsány, vakító némaság... És cementmezőben sok száz bombatölcsér, a Hold krátereinél brutálisabban. És emberek, csíkos ruhába bújtatott, krétafehér vázak, akiknek a pillantása örökre elfagyott... És nincs értelme többé az égboltnak. Csillagok sincsenek az utcán, csak kövek a légben, és madarak sincsenek, csak elszabadult tollcsomók.*” – Pár hónappal később pedig így ír: „*A Harmadik Birodalom oly zajtalanul omlott össze, mint egy ponyvasátor. Pedig az előző éjszaka nem ezt jósolta. Az égbolt hatalmas volt és üreges, mint egy kimerült, leszakadni készülő bánya belseje, s mint egy megrendült csillár üvegfüggői, elhagyatottak és fenyegetőek a csillagai.*

A föld pusztá volt és érett a pusztulásra. A házak, mintha természetes rágták volna ki őket belülről, annyit se értek, mint a festett díszletek. Az országút mészfehéren és kiüttalanul világított egy-egy autó reflektorfényében. [Közbevetőleg: érdemes megjegyezni, hogy ezek a roppant feszültségű képek voltaképpen a legkézenfekvőbb és leghétköznapibb elemi hasonlatok. – D. M.] *Beteg voltam és katona voltam. Idegen földön, egy világlomlás díszletei közt úgy állt rajtam a bakaruha, mint valami jelmez, mint egy világbotrány egyenruhája. Nem is én,*

egy vitaminhánytól felpuffedt, elkínzott kreatúra ácsorgott a kora tavaszi éjszakában, a kis bajor kertben, a gigantikus pusztulás szakadozott falanszteröltönyében.

Ebben az éjszakában minden értelmét veszítette. Tettem a dolgomat, de csak úgy, mint egy világlűrben elszabadult, tovább ketyegő szerkezet. Kinyitottam az ólajtót, és betettem magam után. Lefeküdtem a szalmára, s a takarót magamra húztam. Imádkoztam, de a szavak a számban maradtak. S hallgattam a szívem lüktetését.

Másnap hajnalban az ég peremét, mintha csak a fénnel együtt emelkedett volna, nehézkes zümmögés töltötte be. Nincs az a műtőasztal, amelyen élő úgy elárul, mint én ebben a virradatban. A tudómban éreztem az égbolt remegését.” (HÁBORÚ UTÁN. Új Ember, 1959. szeptember 27.) – A cikk megírásának dátumából egyébként arra lehet következtetni, hogy a második világháború kitörésének huszadik évfordulójára íródott, Pilinszky tolla tehát a sajtómegemlékezés gyakorlati kivánalmának is úgy tudott eleget tenni, hogy írása lényének és költészetének epicentrumából fakadt föl.

Rengeteg bizonyító erejű megfelelést lehetne még idézni: ennek az elvégzése és elemzése egy megírandó monográfiának lesz majd szép feladata. Érintenem kell azonban itt még egy kérdést, amit bizonyára sokan feltettek már, legalább önmagukban, hogy tudniillik mi fordíthatta Pilinszkyt esszenciálisan a KZ-lágerek szenvedőinek világa felé, ha egzisztenciálisan – sorsában – nem érintette őt közvetlenül „*a nihilben megjelenő fenevad*”, aminek ő a fasizmus képében állandósult történelmi veszélyt tekintette. A rendkívüli költői empátia? A katolikus hívő felebaráti humanizmusa? Erre a magától értetődő, de nem mindig kimondott kérdésre is felelnek cikkei, és sokágú válaszában leglényegesebb motívuma az eredendő büntudat, ami által – úgy érezte – valamiképpen mégiscsak érintve van ő is, s ezt a személyes érintettséget mélyen átélte. Személyes háborús élményeiből kiindulva így vall erről: „*Az összeomlás, mely hasonló volt egy végítélethez, nem állított se jobbra, se balra... Nem lettem fogoly s áldozatnak is érezhettem volna magamat. A végső szereposztás, bár igazságos volt, mégis felszines. Volt, akit jobbra állított, volt, akit balra. Én a szerep nélküli csellengők közé kerültem... De valóban ártatlan voltam?... a béke és a megkönnyebbülés első óráiban éltem át először igazán, hogy nincs valódi ártatlanság legalább némi büntudat nélkül.*” (NEM VÉTKEZÜNK TÖBBÉ. Új Ember, 1960. július 3.) Már amennyiben csakugyan „*lelkiismeretünk egészével*” vagyunk képesek felelni a történetekre. De hát, mondja más helyütt Pilinszky, „*a bűnt a maga realitásában egyedül a szenteknek van erejük felmérni, a gyengék a legkülönbözőbb kibúvókkal félrefordítják a fejüket, kitérnek a Bűn tanulságai elől...*” (OSWIECZIM. Új Ember, 1965. április 18.) De visszatérve az előbbi cikkhez, az idézett rész így folytatódik: „*Franz Kafka ifjúkori naplójában fejtegeti, hogy a lelkek és a világ tragikus zűrzavarában az igazság felismerése, sőt még a szolgálata se jelent mindent, sőt talán semmit se jelent [kiemelés tőlem – D. M.], ha súlyát, erejét, ítéletét nincs bátorságunk magunk ellen fordítani. Akkor és csak akkor lélegezhetik fel bennünk és körülöttünk a meggyötört és megalázott világ, s békélhetünk meg benne mi magunk is. Csak akkor kelhetünk fel, s indulhatunk meg a romok között a semmibe vezető utakon, az üresség hárfahúrjai alatt – hazafelé!*” Mint az APOKRIF-beli tékozló fiú.

Bizonyos, hogy Pilinszkynek az EVANGÉLIUM-ba vetett hite és a jézusi tanítás értelmében szolgáló alázata adott erőt a bűnnel – és a bűnrészességgel! – való szembeforduláshoz. Valamint az a felismerés, aminek egy kései interjújában adott kifejezést, hogy tudniillik „*Auschwitz iszonyú tapasztalatainak hátat fordítani nem lehet. Nemcsak fajüldözésről van szó. Többről. Arról, hogy ember emberrel mit tehet, és hogy a világ Auschwitz óta ki van téve egy koncentrációs univerzumnak*”. (TRAGIKUM ÉS DERŰ. Magyar Hírlap, 1980. március 14.) – A XX. századi történelem „*sötét mennyország*”-ának legsötétebb tapaszt-

talata ez, s olyan mértékben igazolódik, amilyen mértékben elhatalmasodott Dosztojevszkij ÖRDÖGÖK-jének a sötét alvilága a földön.

Hogyan lehet ezzel az iszonyatos tudással tovább élni? Az egyetlen elfogadható választ, a megváltás ígérését magába foglaló magatartásmintát e lágerlétté változott univerzumban Jézus példája kínálja Pilinszky számára: „Jézus magatartása tökéletesen más a bűnnel szemben, és megint tökéletesen más a bűnössel szemben. A bűnnel szemben csupa könnyörtelen tiltás, de már a bűnössel s kivált a vezeklővel szemben csupa irgalom és szeretet.” Jézus, őszerinte, tudott „egyszerre hallatlan kritikával és szeretettel megvizsgálni egy élébe kerülő »esetet«, emberi szívet, emberi nyomorúságot”. (HAL ÉS HÁLÓ. *Új Ember*, 1961. november 12.) Tiltás és irgalom, kritika és szeretet egyrészt soha nem feledkezhet meg arról, mire a táborok botránya döbthenthet rá a világot, „hogyan jó és rossz két élesen különböző valóság, miket semmiféle teóriával nem lehet büntetlenül egybecsinosni” (fontos figyelmeztetés ez, főként minálunk, ahol az egybecsinosás történelmi gyakorlata mindig csak a hóhér érdekében történik). De ez az evangéliumi szemlélet, melynek Pilinszky a médiuma, arra is figyelmeztet, hogy „a gonosz mindenkiben, még az áldozatban is jelen van” (A KÁPÓ. *Új Ember*, 1962. március 18.), aki igazság és látszat állandó tragikus helycseréje folytán „bűnöző kinézetű” – s nemcsak „az angyalarcú SS-ben”. (In: BESZÉLGETÉSEK SHERYL SUTTON-NAL.) – Naplóiban Pilinszky a maga számára leszögezte, hogy „a sötét mennyországon belül: áldozat és hóhér sorsa egy. De a hóhérnak nincs sansza – az áldozatnak mindig van”. REKVIEM-jének ez az evangéliumi dialektika a gyémánttengelye, aminek működését, valódi történelmi érvényesülését persze bajos a marxista–leninista szemellenző mögül megérteni. Nem is értették meg: Pilinszky „világnézete hamisságáról”, „gondolkodása transzcendens szerkezetének zavarosságokba, önmeghazudtolásokba süllyedő zsákutcájáról” zagyváltak. (Fehér Ferenc: MEGJEGYZÉSEK PILINSZKY REKVIEMJÉRŐL. *Új Írás*, 1961. szeptember.) De hát mi mást is lehetne várni attól a kardos ideológiát megtestesítő szemlélettől, amely még 1963-ban is abban látja „a kritikai élet fő betegségét”, hogy „a kritika elvesztette üdvözítő elméleti örökségét”, az irodalom pedig „a lenini múlt erkölcsi örökségét”? (Fehér Ferenc: VAN-E KRITIKAI VÁLSÁG? *Kortárs*, 1963. augusztus.)

Pilinszky prózájában kezdettől végig jelen van a század botrányával viaskodó költő, mert szomorú meggyőződéssel hirdette, amit a XX. század történelmi gyakorlata igazolt, hogy „a koncentrációs táborok univerzuma mint egy fenyegető lehetőség létezik azóta is”. Életműve üzenetének egyik vezérmotívuma ez, ami a valósághoz való végső viszonyát éppúgy meghatározta, mint művészi tájékozódását. „Az élet az írás számára kihagyhatatlan közeg: se tapadni hozzá, se futni előle nem szabad” – jegyezte föl SZEMKÖZT AZ ÉLETEM-MEL című töredékében a hatvanas évek első felében. (L.: NAPLÓK, TÖREDÉKEK.) – „Magunkkal kell vinniünk, akár a testiünket.” Ezért vallotta azt is, hogy „az élet hiánya elviselhetetlen, a legfőbb rossz, ami érhet benniünket”. – S noha Heidegger dedikált fényképe ki volt rajszögezve Hajós utcai szobájának ajtajára, a „semmi kalandját” határozottan elutasította, mert így folytatta: „Az emberiség a »semmi kalandjával« ugyanezt bizonyítja. Ami az egzisztencializmust élte, az nem a semmi igazsága, hanem az élet fölélésének a története, s mint ilyen, a zülléssel rokon... Tapasztalati útja nem az élet szolgálata, hanem az élet fölélése: az ilyen lélek bárbar fogyasztója a világnak, s csak azt képes értékelni, amit elemészt.” – Ragaszkodása „a legkegyetlenebb képzeletnél is keményebb valósághoz” (FEHÉR PÁPÍRLAP. In: NAPLÓK, FÖLJEGYZÉSEK) készítette őt arra, hogy a XX. századi művészet avantgarde, majd neo- és transzavantgarde kísérleteivel szemben egyfajta „arriére-garde”-hoz tartozó szellemnek tekintse saját magát, „mint a valóban modern művészek – ahogy a francia rádiónak adott nyilatkozatában beszélt erről 1977-ben –, akik valamiképpen mindig a pil-

lanat száműzöttjei, míg mások legfeljebb a pillanat aktualista balekjei”. A József Attila-i költészethez való közismert vonzódásában ez is nagy szerepet játszott, mert úgy ítélte meg, hogy az ESZMÉLET költője „a szkizofrénia peremén a logikába kapaszkodott, szemben az épészek örületluxusával”. (VÁLASZ. *Új Ember*, 1973. április 1.) Ugyanerről az álláspontról tekintette a szürrealizmust is „a transzcendencia iparművészeté”-nek. (NAPLÓFELJEGYZÉS. 1964.) De arról is meg volt győződve, hogy „semmit se lehet csak kívülről, csak kritikával ábrázolni” (AZ ÉDES ÉLET. *Új Ember*, 1962. december 23.), mert a tudóséval rokon, pontos „költői megismerésnek a neve: a szeretet. Oda akarom adni magamat valaminek vagy valakinek. Szeretni akarom, hogy megismerhessem, és meg akarom ismerni a világot, hogy szerethessem”. (EGY LÍRIKUS NAPLÓJÁBÓL. *Új Ember*, 1965. november 7.) S a szeretet realitásának a vállalása az igazi erkölcsi bátorság a nagy művészetben.

Prózája a versek hőfokán árukkodik arról, bár más megfogalmazásban, ami esztétikai szempontból világos határvonalat húz verse és prózája közé, hogy Pilinszky a „tiszttánlító szeretet”-ben hitt eleven hittel; ettől remélte minden teremtmény centrális gondjának, a jelenlét gondjának a feloldását, amit elődje, József Attila „világhiány”-nak mondott, korunk pedig divatszóvá vált, de attól még igaz kifejezéssel „elidegenedés”-nek. Ő a jelenlévetségben látta a kor emberének legáltalánosabb kifosztódását; abban, hogy „a modern ember elvesztette – vagy legalábbis zavarosan és elbizonytalanodva birtokolja csupán – jelenlétét, jelenlétének realitását a földön”. (EGY LÍRIKUS NAPLÓJÁBÓL. *Vigilia*, 1970. április és *Új Ember*, 1971. augusztus 5.)

Befejezhetném azzal is, hogy Pilinszky verseiben az ő prózájának a „megtisztítása” megy végbe. A megfogalmazás azonban éppen a próza és a vers metamorfózisának esztétikai határvonalát takarná el. Beszélhetnék arról is, hogy Pilinszky nem volt „szerepjátszó” költő, s nagy lágerversei sem szerepversek, nem „a szépség ritmikus megteremtésének” (Poe) verselési akrobatamutatványai, hiszen éppen az életmű prózai része hitelesíti azt a mély megindultságot, amelyből születtek. S akkor még arról is beszélni kellene, hogy az „ekszztatikus intuíció” megléte még nem biztosítéka a jó versnek, a nagy versnek, a kor, a század létélményét magába sűrítő és perzselő erővel visszasugárzó rendkívüli költeménynek, mert nem feledkezhetünk meg Gide figyelmeztetéséről sem, aki találóan jegyezte meg, hogy rengeteg rossz vers született már igaz és mély érzésekből. – Mindez önálló esszé tárgya lehetne, de én most valami másra szeretném felhívni a figyelmet. Ami a költő lényére, az egész Pilinszky-jelenségre vonatkozik, ha ugyan igazam van; arra, hogy a gondolkodás és a személyes büntudat lázában égő Pilinszky, miközben – Shakespeare-rel szólva – „szent örületben a költő szeme földről az égbe, égből földre villan”, az emberi létezés alapfogalmait és az érzelmek, indulatok erkölcsi zűrzavarát megtisztító józan elme maradt mindenekfölött. Idéztem korábban az ő jellemzését, prózában, ifjúkora idősebb költőbarátjáról; hadd idézzem most a költőbarát: Toldalagi Pál leírását Pilinszky Jánosról – versben. A versnek eredetileg PILINSZKY JÁNOS volt a címe:

ARCKÉP

*Egy örült, aki oly józan marad,
amikor minden más ember megőrül.
Nézz rá: a barna, nagy szembogarak
mélyén valami gyászos, árva ör ül,
s vigyázza a világot, amitől*

*öszöntszerűen fél, de mégse hátrál;
óvatosan, mindig egy helyben áll
a teremtés szilárd sziklafalánál,
mert nem maradt már más, csak ez neki.
Még drótsövénye sincs és mégis ő győz
harc nélkül és szelíden, mint aki
már nem tartozik többé az időhöz.*

Bán Zoltán András

A GURULÓ VASGOLYÓ, AVAGY A MOZDULATLAN REGÉNY

Pilinszky regénytervéről

Köztudott, hogy Pilinszky Jánost élete utolsó éveiben leginkább egy regény terve foglalkoztatta, melynek az ÖNÉLETRAJZAIM címet szánta. Regénynek kell neveznünk, ő maga is makacsul ragaszkodott ehhez az elnevezéshez, bár ugyancsak ő volt az, aki a legjobban tudta, mennyire pontatlan, netán félrevezető ez a műfaji megjelölés. Pontatlan és félrevezető mindenekelőtt azért, mert Pilinszkynek a legkevésbé sem állt szándékában „hagyományos” regényt írni, mi több, nem hagyományosat sem, olyat sem tehát, aminek bármi köze lenne a klasszikus modernség, netán az avantgarde törekvéseihez. Radikálisan pszichológiamentes, cselekménymentes szöveg megalkotásáról álmodozott, az ő szavát idézve: „*vertikális regény*”-ről. Olyan fontos volt számára ez a fogalom, hogy egy interjú tanúsága szerint ezt szánta regénye alcímének. Idézzük fel, mit mondott erről 1978-ban: „*Egy regényen dolgozom, amiben elakadtam – nem baj –, amit nagy sebességgel kezdtem el írni, s amit én magamban úgy hívtam, hogy vertikális regény. A címe, lehet, hogy nem ez lesz, de belső használatra én ezt megtartom: ÖNÉLETRAJZAIM. A modern regény joggal akar kitérni a pszichológia és egyfajta történés elől. Igen, de ha ezek elől kitér, akkor vészesen közeledik a lírához. Ebben a vertikális regényben én úgy gondolom, hogy legalább negyvenféle ember lennék... Mind én lennék. Itt lennék nyolcéves kislány, minden, Grant kapitány, amit akarsz. Na most, a lineáris regény az nagyon nehezen vagy rettenetes intellektuális áttételekkel tudja csak megkerülni a történet és a pszichológiát. A vertikális regény, ahogy én nevezem, tehát egy-egy ilyen önéletrajz, olyan, mint az erdő egy-egy fája. Ha szigorúan veszem, csak fák vannak. Annak ellenére, hogy a fának van egy együttélése, egy szimbiózisa az erdőben, de ez másodlagos jelenség, eltörpül amellett, ami egy fát; most én fákat akarok. Ettől a történés, tehát ez a meredek, vertikális történés annyira gyors, hogy a pszichológia nem léphet be, egyedül a sors.*”

Megvannak tehát a kulcsszavaink: önéletrajzok, pszichológia helyett sors, vertikális regény szemben a lineáris vagy horizontális regénnyel. De mindez igen kevés. Meg kell próbálni értelmeznünk őket. Hisz Pilinszky végül is nem írta meg a könyvét, csak sejtelmeink lehetnek, vajon milyen lett volna? És fel kell tenni a kérdést: mennyire

véletlen, hogy bár igen sokáig (a regény terve először egy 1969-es interjúban kerül elő) és feltehetően igen intenzíven dolgozott rajta, mégsem volt képes létrehozni mást, csupán néhány töredéket. Nem lehetséges-e, hogy a lineáris regény eleve megírhatatlan, hogy pusztán teoréma, nem művészi gondolat? Vajon lehet-e mozdulatlan regényt írni? Mozdulatlannak nevezem most lineáris helyett Pilinszky regénytervét, és talán törvényesen kereszteltem így át, hiszen a mozdulatlanság egyik alapfogalma esztétikai gondolkodásának. A szó Simone Weil szótárából származik, és Pilinszky többször beszélt a *drame immobile*-ről, vagyis a mozdulatlan drámáról, mi több, a mozdulatlan színházról. Ez volt ideálja, ezt kereste mindenütt, és meg is találta a mise formájában, továbbá Robert Wilson A SÜKET PILLANTÁSA című előadásában. De lehetséges-e mozdulatlan regény? – kérdezhetjük továbbra is. Vissza kell térnünk a kulcsszavakhoz.

Pilinszky hangsúlyozottan önéletrajzokat tervezett, így, többes számban, és ez igen lényeges mozzanat. Kevés író volt Magyarországon, aki ennyire ellensége lett volna bármiféle individualizmusnak. Pilinszky az Én elnémitására, a zárójelbe tett Én megformálására játszott, ez persze nem személytelenséget jelent, de az Én túlradadásának megfékezését. Ha az Én túlteng, pusztá ornamentummá válhat, szecessziós díszítőelemmé. Legyen csendesebb a szív őrülete, mondhatnánk hegeli szóhasználatával. Pilinszky szerint ugyanis mindannyian egyek vagyunk, ez az eksztatikus felkiáltás a regényterv egyik befejezett töredékében hangzik el, mely az ÓNIX PETRA címet viseli. Éppen akkor hangzik el a kiáltás, miután a Bárány megnyitotta a könyvet, vagyis a végítélet napján. Azt látjuk tehát, hogy regényének alapgondolata mélyen evangéliumi, vallásos eszme. Ezért nevezheti könyvét így: ÖNÉLETRAJZAIM. Az egyénnek nincs története, vagy ha van, csak hinni szeretné, hogy van, hiszen mindannyian egyek vagyunk, vagy legalábbis ez a végső egyesülés a végcélja minden életűtnak. Ezért lehetséges, hogy valaki Grant kapitány is, meg Ónix Lenke, egy nyolcéves kislány és egy fiatalos prostituált egyidejűleg. Bár ez is pontosításra szorul: nem az Én különböző lehetőségeiről van itt szó, kiéletlen lehetőségekről, melyeket a regény narrátora vagy történetmondó szubjektuma megvalósít. Nem arról a modern emberképről tehát, hogy az Én mindig a másik ember. Ezekben az önéletrajzokban nem egy Nádas Péter-i terv készült, szó sincs különböző emlékiratok könyvéről, ezek az autobiográfiák nem párhuzamosak, nem feleselnek, vitatkoznak egymással, nem egymás kiegészítői. Geometriájuk, mondhatni, határozottan nem euklideszi. És bár számtalan szállal, motívummal kapcsolódik hozzá, nincs sok köze Pilinszky János valóságos életrajzához sem. Erről így beszél egy feltehetően 1978-ból származó, a regénytervhez készült vázlatos és a tervhez hasonlóan töredékes bevezetőben: „Vannak életrajzaim, amiket csak első, vannak, amiket csak harmadik személyben, vannak viszont, amiket egyedül e kettő váltogatásában, és megint mások, amiket csupán párbeszéd formában, töredékesen tudok elmondani. Nem ezek laknak bennünk, hanem mindenki: élők, holtak és születendők. Az individualizmus ezért tarthatatlan.” Az individualizmus elleni fellépéssel Pilinszky a nyugat-európai regény és emberkép egyik legnagyobb vívmányát kérdőjelezi meg. E regény hőseinek szabadságfoka lesz problematikus így, és ez a szabadság mint a lélek gögje lép fel. Az Énről vallott eszméit megint csak Simone Weiltől veszi: „Semmit se birtokolunk a világon – mivel a véletlen mindenünktől megfoszthat – egyetlen birtokunk, hogy azt mondhatjuk el: én. Ez az, amit oda kell adnunk Istennek, másképp szólva: ez az, amit le kell rombolnunk. Semmi, de semmi egyéb szabad cselekedet nem áll rendelkezésünkre, hacsak ez nem, éntünk lebontása.” Az Istentől elhagyott világban a regényhősök szabadok, ám szabadságuk csalóka álom, hisz Isten nélkül napvilágra kerül személyiségük pusztá kreatúraszerűsége.

De hogyan bonthatja le egy regény az Ént? Hogyan lehetséges megszüntetni anélkül, hogy vele ne tűnjék el a világ? Ha a regényvilágban mindenki egy, ha nincsenek többé individuumok, hogyan beszélhetünk még személyekről, magyarul: mi lesz a regény alapja? Mi teremti meg a regény világát? Ha egy regényben megszólal valaki, ha egyes szám első személyben beszél, hogyan érheti el az író, hogy megszólalásában egyben le is rombolja személyiségét, hogy az Énként fellépő Én ne Én legyen egyidejűleg? Hogyan érheti el, hogy az Én körül ne legyen érzékileg megjelenített világ?

Ezzel a következő kulcsszóhoz jutottunk, a vertikális regény fogalmához. A Pilinszky által vágyott műfaj a lineáris vagy horizontális regény ellentéte lenne. De hát micsoda voltaképpen a horizontális regény? Pilinszky meglehetősen homályos, ám kétségkívül megkapóan költői megfogalmazásai miatt ismét csak találgathatunk. Eszerint a horizontális regény valami olyasmí lenne, ami rendkívüli jelentőséget tulajdonít a háttérnek, annak a díszletnek tehát, amely előtt a hősök fellépnek. Ez természetes is, hiszen az európai regény Istentől elhagyott világában az emberi, az ember által teremtett világ lesz a hősök játéktere. Vannak városok, vannak benne utcák, a regény szereplői laknak valahol, élnek valamiből, a rendkívül gazdagon és árnyaltan megfestett tárgyi környezetben élük regényéletüket. És vannak tulajdonságaik is. Ez még a legszélsőbb esetre, Musil tulajdonságok nélküli emberére is igaz, hiszen legfőbb tulajdonsága éppen az, hogy nincsenek tulajdonságai. Ez igen egyedi tulajdonság, és Ulrich kétségkívül individuum, ezt Musilnak esze ágában sincs megkérdőjeleznie. Pilinszky azonban mást akar. Végletesen absztrahál, a vertikális regény elgondolásában le szeretne rombolni minden konkrét tárgyi, a horizonthoz tartozó elemet. A legkevésbé sem véletlen, hogy a HÁRMASOLTÁR címen közreadott szövegben, amely a regényterv legkidolgozottabb töredéke, a városkép teljesen absztrakt. Van Nemzeti Képtár, Vásáracsarnok, Világbank, de persze mindez nem köthető semmiféle érzékileg megjelenő városi világhoz. Ugyanilyen elvontak a nevek is. Ez megint következetes mozzanat, hiszen ha nincs individuum, akkor a regényalakok elnevezésének funkciója is radikálisan átalakul. Ónix Lenke, Ónix Petra, Ónix Beáta, Tolmács Szilveszter, Kutuzov, Koffein, ezek nem nevek, inkább pusztajelek. Nem személyekhez tartoznak, inkább megjelölnek egy kreatúrát. A kreatúráknak nem is lehet a szó lineáris, horizontális értelmében vett élettörténetük. Nagyon hangsúlyosan mondja ki ezt az ÓNIX BEÁTA című szövegben Pilinszky: „Amikor fölszólítást kapott önéletrajza megírására, Ónix Beáta váratlanul minden parancsnak ellenállt. Makacsul, szavak nélkül valahogy ilyesfélét hajtogatott magában: »De hiszen én semmiféle fonalat, aminek nyomán papírra vethetném életem történetét, nem látok.« Igen, ez így igaz, ezt én mondtam szóról szóra. S az igazság az, hogy az életfonál csakugyan képtelen metafora. Beáta legfeljebb dobozokban élt és gondolkodott, afféle rozszant, papírmáséból összetakolt cipőskatulyákban, amikre kívülről, nemtörődöm módra ráírták a legkülönbözőbb címszavakat, olyasfélét, mint »Szülői ház«, »Árvaház«, »Javítóintézet«, »Az E.-i kastély« és így tovább.”

Nos, nagyon beszédes részlet ez. Hisz éppen az ilyesfajta doboznak nevezett életterek, az efféle címszavak alkotják többnyire egy horizontális regény fő terét, az ilyesfajta helyszínek, életterek köré szerveződik a regényvilág. Pilinszky éppen ezt akarja meghaladni. E gondolatának alapja ontológiájában keresendő. Közismert, hányszor idézte Rilke mondását: „Rettenetes, hogy a tényektől sosem ismerjük meg a valóságot.” Pilinszky szemében a tények a mozgó, a horizontális regény alapelemei. Ontológiája szerint a tény reális, tehát van, de nem valóságos, tehát nem egzisztenciális. Egy 1980-ban publikált cikkében ezt írja: „Lehet, hogy a Tékozló Fiú története nem történt meg, vagyis nem

tény, a farizeusi gondolkodás közkedvelt szóhasználatára szerint, de igaz és valóságos, ahogy Isten léte se tény, hanem valóság.”

Pilinszky regényében valamiféle evangéliumi valóságot kísérelt megteremteni. Ha a mise a mozdulatlan színház, akkor az evangélium a mozdulatlan regény modellje. Ebbe az ontológiába és emberképbe természetes, hogy nem fér bele a pszichológia. Megint a hősök szabadságfokánál vagyunk. Ha nincs pszichológia, idéztem fentebb Pilinszkyt, akkor sors van csak. Ám ebben a regényvilágban rendkívül alacsony lesz a fellépő személyek szabadságfoka. Mivel az Én az elnémulás felé tendál, oda gravitál, hogy Pilinszky szóhasználatával éljek, eltörpül, és lassan meg is szűnik a kaland lehetőség, tehát ismét a nagy európai regényhagyomány egy döntő eleme semmisül meg. És ekkor természetesen cselekmény sem lehetséges, lineárisan előrehaladó, a tények horizontja, a tárgyi világ szélesen ábrázolt háttére előtt kibontakozó cselekmény nincs többé. Nincsenek többé jelenetek, a mozgó, a horizontális regény cselekményét alapvetően konstituáló elemek. Pilinszky nem jelenetekben, hanem mintegy szituációkban gondolkodik. Alaphelyzetekben, olyasfélékben, mint mondjuk a tékozló fiú története. Olyan helyzetekben, melyekre leginkább saját kétsorosát idézhetném jellemzésül:

„Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.”

A valóság és a realitás határán járó helyzetekről van szó, melyekben van történés, ám egyidejűleg nincs is. Leginkább Pilinszky saját drámai kísérleteinek álomszerű jeleneztetésére emlékeztet mindez, az antilop jelenléte a SIMON PÉTER című töredékben, a Könyv megnyitása az ÓNIX PETRÁ-ban, a kocsmai helyzet az ÓNIX LENKÉ-ben. Mindez úgy mond valóság akar lenni anélkül, hogy tény, hogy realitás lenne. Ám egy prózaszövegben ez feltehetően megoldhatatlan művészi probléma. Pilinszkyt is eléri az, amitől óvott és félt: a próza vészesen közel kerül a lírához. A vágyott vertikális regényben az idő szerepe is megváltozik. Hangsúlyozottan mozdulatlanra dermed. Ha nincs történet, nincsenek individuumok, nincs semmiféle, se tárgyi, se érzéki történelem, akkor idő sem lehetséges többé. Idő nincs, de mégis telik, megoldhatatlan paradoxon ez, Pilinszky sem képes megoldani. Igen jellemző rész az ÓNIX LENKE indítása. Lenke a GRANT KAPITÁNY GYERMEKEI első oldalát olvassa, és képtelen továbbhaladni. Ám ezzel megállítja a regényidőt is. Lord Glenarvan kénytelen kiszólni mintegy a szövegből: „Kislányom, miért nem olvas tovább? Hónapok óta ácsorgunk a fedélzetén, veszteglünk ugyanazon a szélességi fokon!” Ónix Lenke a makacsul egy helyben ácsorgó Pilinszky János ebben a töredékben.

Korábban azt mondtam, Pilinszky regénytervében valamiféle evangéliumi valóság megteremtését célozta a horizontális regény realitása helyett. Kísérlete gyönyörű, rendkívül átgondolt, megrendítő kudarc. Többször írta és mondta, hogy minden nagy műalkotás mélyén gurul egy vasgolyó. Prózafragmentumaiban mintha ezt a vasgolyót próbálta volna megírni. De csak és kizárólag a vasgolyót teremtette meg, ám azt is mozdulatlanul. Elfeledkezett arról, hogy a nagy műalkotásban mindig egy világ alatt gurul az a bizonyos vasgolyó. Pilinszky mozdulatlan vasgolyója fölött nincsen világ.

Németh G. Béla

SZEREPEVS?

Egy Pilinszky-vers kérdéséhez

1

Illyés Gyula a húszas években hosszabb kritikai cikket írt az akkori hazai vallásos költészetéről, kivált az ún. papköltők verseiről. A cikk meglehetősen vitát és ellenkezést váltott ki a magát programszerűen kereszténynek s nemzetinek tekintő sajtó oldaláról. A vitát mintegy a *Nyugat* tábora részéről lezárandó, foglalta össze a maga álláspontját Babits. Név szerint a vitafelek közül csak az akkor már jelentős esszéistának számító Gyergyai Albertet említette némi – nála szokatlan – személyes élel. Gyergyai ugyanis dunántúli zsidó családból származott, de katolikus hitre tért, és az akkor fellendülő francia neokatolikus irodalommal szoros kapcsolatot tartott. Nem olyan jó katolikus ő, mint Gyergyai, mondta Babits, de ismerni véli az európai irodalom nagy keresztény íróit. Nyilván széles ívű Ágoston-tanulmányára utalt, mely korai írásai közül a mély átéltségűek, a nagy vallomásértékűek közül való. S persze a keresztény ó- és középkor nagy himnuszköltőivel és egyéb lírikusaival való foglalatosságára.

Jórészt azt ismétli meg, ami Illyés cikkének is központi mondandója. Az otthonról, az iskolából hozott vallásos hit értékét nem tagadva, az utolsó évszázadokban igazi költői értékűnek mégis – a felnőtt, szellemi ember esetében – azt a hitet tartotta, amelyért maga harcolt meg, szembenézve a hitet tagadó szemléletekkel is, s önnön belső kételkedésével is.

Úgy gondoljuk, a Babits-féle állásfoglalás a mai hívő költők esetében sem időszertlen. Nem kell, nem szabad, nem lehet tagadni a hazuról, a neveltetésből hozott és megőrzött hit hitelét sem. De a korunkkal s annak kétségeivel és tagadásaival szembesülten megtartott vagy éppen ellenükben megszerzett hit alighanem sugárzóbb erjű költőiséget segít világra, mint a pusztán öröklött. Ezt a vélekedésünket óhajtánánk az utolsó fél század egyik legjelentősebb hazai keresztény költőjének, Pilinszkynek egy ritkán, alig emlegetett, nagy művészetű versével alátámasztani.

2

Mint annyi költő, Pilinszky is több ízben szólt értekező prózában költészetfölfogásáról, alkotásmódjáról meg költészete és kora viszonyáról. A Jelenits István által gondozott ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI-ben (1992) négy prózai írása olvasható. Közülük kettő tartozik a mondott tárgykörbe. A TEREMTŐ KÉPZELET SORSA KORUNKBAN az elsőnek a címe, ARS POETICA HELYETT a másodiké. Az első egy franciaországi konferencián hangozott el, a második keletkezésejéről és megjelenéséről nem közli a kötet. A HARMADNAPON című kötetét követő NAGYVÁROSI IKONOK című kötethez van mindkettő függesztve, mely az 1959–1970 közt keletkezett verseket foglalja magába.

A dátumnak itt van jelentősége a szokásoson túl is. Amaz évek költői tapasztalata s

gondolat- és élményvilága után és nyomán formálódtak ezek az eszmélkedések, amelyekben alkotótevékenysége, úgy véljük, életműve legmagasabb szintjén mozgott, kiváltképp a HARMADNAPON című kötet új verseiben. Előtte is fölötte állt a jó átlagszintnek, s utána is, de e gyűjtemény új versei között szinte csak remeklések találhatók, míg az előtte valóban hangkeresők, mintaválasztók is, az utána következőkben viszont önisemlék, rutin- és modordarabok is. (A mesékről hadd ne szóljunk; alig érthető, alig magyarázható tévösvényei ezek egy rendkívüli tehetségnek.)

Esszéisztikus szövegezésű írásaiból az alkotási indítékot, célt és módot illetően a következő gondolati mozzanatokot látszik hasznosnak felsorolásszerűen kiemelni. 1. A költészet, a költő szemlélete, élet- és létlátása lehet horizontális és lehet vertikális. Alkotásra, Pilinszky szerint, az utóbbi igazán alkalmas. Saját korának költészete, kivált átlagköltészete viszont, úgy véli, többnyire az előzőt, a horizontálist részesíti előnyben. Pusztán leír, felsorol milyenségeket, rendszerint külső, eseti milyenségeket. A dolgok és történések, a létben és időben meghatározó erejű, valóságos dolgok és történések lényegéhez, kimondásához nem jut el. 2. Ennek következtében bőbeszédű, a nagy művészet egyszerűsége és tömörsége idegen tőle. Karakterizáló beszédeleme, mondatrésze a *jelző*. A jelzők bozótja borítja el. A beszédet indikáló, a valóságot, a lényegét inkarnáló *állítmány* mellékessé degradálódik, súlya elvész. 3. A vertikális szemlélet e nélkül az inkarnáció nélkül azonban veszedelmesebb lehet a horizontálisnál; szellemi-lelki „öngyilkosság”; nem lesz szándékká, elhatározássá, történéssé, tetté. 4. Az inkarnáció, természeténél fogva, mint minden teremtés, szükségszerűen vallásos, a szó legtágabb, legegységesebb értelmében. Az inkarnáló költészet a szent iratokkal, a szentírással rokon. 5. A horizontális szemlélet a létezését nem az idő valóságában, hanem tér- s pontszerűen tekinti, s benne így nem történik a múltból a jövőbe haladó, a jövőképzetből a jelenbe visszavetülő s így hármas dimenziójában megragadható idő. A megőrző emlékezet s a jövőre tekintő rendező képzelet az inkarnáció legfőbb eszközlője, az alkotás keze. A horizontális szemléletben nem rendező képzelet, csak iránytalan fantázia, fantaziálás van jelen.

3

Ez a szemlélet, kivált a háromdimenziós idő és a lét ilyen erős hangsúlyú kapcsolódása a kor egzisztenciálfilozófiájának is sajátja. Ismeretes, Pilinszky azokkal a francia költőkkel, írókkal tartott előbb szellemi, majd személyes kapcsolatot is, akik erősen a német egzisztenciálfilozófia hatása alatt állottak. Ez a hatás akkor kiterjedt a katolikusoktól a liberálisokon át a marxizmussal áthatottakig. Simone Weil-től Camus-n át Sartre-ig. Oly erővel, hogy szokás volt az időtt „Franciaország második megszállása”-ról beszélni. Voltak persze francia előzményei is e tanok – nem egyszerűen átvett, hanem áthasonított – hódításának. Elég Bergsonra vagy az UTÁZÁS AZ ÉJSZAKA MÉLYÉRE szerzőjére, Céline-re utalni. S a Rajnán inneniekkel együtt – hisz ők teszik újra nagyon is hatékonyra – Kierkegaard-ra.

Heidegger és Jaspers maguk is értelmeztek irodalmat, kivált lírát. S még inkább a körükhöz tartozó vagy eszméiket elfogadó literátorok. Azok az iskolák, melyek ideáikra építettek, az idő szerint még nem voltak oly „szervezetek” – gondolatrendszerük azonban már jórészt kialakult.

Első hely illeti meg hangsúlyaik közül ezúttal az emlékezést, az anamnézist. Mert a múltra emlékezés alapján kialakult jövőkép, visszavetülve, befolyásolta, szinte meghatározta a jelen tartalmát, érzetét, érzékelését is. „Az emlékezésnek mindenkor bensőségesítenie kell az emlékeztet [az emlékezet tárgyát], ami annyit jelent, hogy azt egyre inkább a maga lehetőségével szembeállítsa” – így Heidegger. De egészen hasonlókat mond Bergson is: az élet állandóságát a jelenben és jövőben a múltra való emlékezés tartja meg. Csak-hogy – hangoztatja Kierkegaard – az emlékezés óhatatlanul és folyvást büntudatot is hoz, s ennek alanyisága religiozitássá válik.

A második maga a jelenlét, a *presentia*. Már a középkori misztikusok nyomatékosan hangsúlyozták, hogy nem helyi, eseti s testi, hanem egyben és elsődlegesen létidő-tartami és lelki-szellemi jelenség a jelenlét, a *parusia*. Nietzsche „*intensive Dasein*”-ként fogja fel, s Heidegger is hangoztatja, a *Jetzt*, a *Most* nem köznapi tartalmáról van szó. Legerősebben és legsajátosabban az újmisztikus Bergyajev emeli ki a jelenlét állandósult tartalmának döntő szerepét, fontosságát. „*A múlttal szemben való melankólia, a jövővel szemben való rettenet csak a teremtő aktualításban múlik el.*” S legnagyobb tragédiának azt mondja, ha a jelenlét valamely pillanata az egész életet leköti.

Az eddigiekhez még két nevet hozunk, melyeket a szóban forgó írásaiban maga Pilinszky is nagy nyomatékkal emleget. A KARAMAZOVOK Dosztojevskijé az egyik, a kései Rilkéé a másik. Nem szükséges ehhez hozzáfűzni, Kierkegaard milyen nagy hatással volt a fiatal Rilkére, s ez viszont – mint a religiós megújulásban bizakodók akkor annyian – „a szent Orosz föld” kereszténységére mily áhítattal tekintett s zarándokolt oda maga is. S azt sem, hogy Heidegger egyik kedvelt költője éppen Rilke. Meg azt sem, hogy az egzisztenciálfilozófia keresztény ága mennyire rokonának érezte Aljosa alakjának megteremtőjét, szellemiségét.

4

A következőkben tehát Pilinszky egy olyan versét óhajtjuk bemutatni, amely a belső esemény, történés, az emlékezés-emlékezet s a jelenlét szellemiség-, lelkiségalkító kölcsönviszonyát kitűnően érzékelteti. Az EGY ARCKÉP ALÁ című vers ez. Amelyet, mint utalunk rá, a költőről szólván ritkán említenek. Meglehet, úgy érzik, nem illik bele a költő szankcionált, szakralizált képébe. Pedig nem csak az említett kérdés szemszögéből fontos ez a vers. Legjava alkotásainak is egyike.

EGY ARCKÉP ALÁ

*Kihűl a nap az alkonyi grafitban.
Tágasságával, mélységeivel
a néma tenger arcomba világít.
Öreg vagyok. Nem hiszek semmiben.*

*Öreg vagyok, lerombolt arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága.
A szürkület gránitpora. Csupán
a pórusok brutális csipkefátyla!*

*Hullámverés. Aztán a puha éj
boldogtalan zajai. Vak rovar,
magam vagyok a rámsötétedő,
a világárva papundekliban.*

*És egyedül a feneketlen ágyban.
És egyedül a párnáim között.
Magam vagyok az örökös magányban.
Akár a víz. Akár az anyaföld.*

Az első strófa első sora, kijelentő mondata anyagi, természeti jelenségek fogyó és fosztó folyamatát állítja elének. Látszólag ellenkező benyomású a harmadik sor igei állítmánya, a „világít”. Valójában ez a kontraszt a fogyó és fosztó minőség fölerősítését eredményezi. A strófa tárgyias, tisztán leírónak látszó rajza egy birtokos személyraggal („arcomba”) belső állapotjelenítéssé, lelki jelenlét állandósultságúvá változtatja a képet. A strófazáró sor mindennapos, alany-állítmányos, létigés tómondata – „Öreg vagyok” – visszavetülve az első sorokra, nekik is, önmagának is rendkívüli súlyt kölcsönöz. És egyben értelmet és magyarázatot, eredetet és következményt is ad a fogyó és fosztó folyamatnak. Ez azonban még mindig lehetne nyugalmat sugalló is. Beletörődő elfogadása az öregségnek. A sor második fele, második kijelentő mondata azonban egyértelművé teszi, hogy leszámoló lét- és életérzésről, nem pedig élettani öregségről van szó. A semmihez való elérkezésről.

A mondatok formája, hangneme, hangsúlya s jelezett kapcsolat nélküli ily egymásra következő, egymáshoz függesztése itt igen fontos szemantikai-szemiotikai szerepet tölt be. Ez a beszédhangsúly előbb várakoztató és kérdő, majd ok-okozati magyarázó, következtető (*Öreg vagyok* [?] [:] [ezért így jól ismervén a dolgokat:] *Nem hiszek semmiben*). S ezt a szerepet a mondatok jelezetlen függesztése s a beszédhangsúlyon át való kötése a teljes versen át megőrzi, s feltörő, másképp nem mondható vallomásjelleggel kölcsönöz a versnek.

Kijelentő, jelen időes egyszerű mondatok sora. Úgy megválogatva azonban bennük a szókincs, a szókapcsolás, a szekvencia, hogy az a következő s múlt időes jelleget, az előzmény és következmény viszonyt, az emlékezés és a jelenlét egyidejűségét sugallja. Az anamnézia és a presentia, a parusia egzisztenciális összetartozását.

A második strófa kibontja ennek az egzisztenciális öregségnek a tartalmát. Kulcsszó itt a kétszeres fogyó és fosztó funkciójú mód- és állapotathározó-szó, a „csupán”. A strófa ennek jegyében megismétli fogyott és fosztott, következmény és jelen állapotában az előző leírásának tárgyszavait: az „arc” itt „lerombolt”, a „tenger” itt „ijesztő pusztaságú víz”, az „alkonyi grafít” itt „szürke gránitpor”, mely az arcon „a pórusok brutális csipkefátyalá”-t mutatja.

A versszak csupa ismétlés, olyan ismétlés, mely az ismétlés szemiotikai hatóeszközzeit bravúros, variációs egyszerűséggel használja föl és ki. Az emlékezés ismétlés, az ismétlés emlékezés. Az ismétlés minden alkalommal a múltat és így másító jelen jegyében megy végbe, a jelen viszont a jövőből visszavetült, múltat emlékeztet jegyében áll. Itt, a harmadik strófában az első és második strófa eredeztető alaptómondatának – „Öreg vagyok” – alanya melléknév helyett („öreg”) első személyű, immár egyértelműen lelki, a múltból a jövőre, a jövőből a jelenre visszavetülő állapotot, létérzetet jelentő visszaható névmásnak adja át a helyét: „magam vagyok”. Ez a névmás itt egyben hor-

dozza s társítja az azonos szóból származó *magányosság*, *magány*, *magányos* fő- és melléneveket.

S nemcsak társítja, de végképp ki is szorítja az „*Öreg vagyok*” testi s életkori jelentésének lehetőségét. A negyedik strófában már így jelenik meg, az „*öreg*” szinonimájaként a „*magam*”, majd ennek szinonimájaként az „*egyedül*”, illetőleg főnevesítve a „*magány*”, mégpedig az „*örökös magány*”.

Ez a magány aztán rávetül a beszélő, a versbeszéd szemszögéből az egész világra. A *magam* névmást ezért váltja föl az *egyedül* határozószó, amely azonban állító, állítmányi szerepet tölt be. Mind a beszélőre, mind a világot jelképező állandó, örök őselemekre: „*Akár a víz, akár az anyaföld.*”

S teljessé lesz a vers legfőbb erejét adó nyelvalkotási, nyelvhasználati tényezője: asszociatív módja és beszédhangsúlyja átkötő és szerepformáló képessége. Úgy tudja a beszédnyelv, a versbeszédnyelv legegységesebb eszközeit megválasztani és fölhasználni, hogy azok kényszerítik az olvasót, a hallgatót a melléknévi jelzőket, a határozószavas határozókat, sőt a magukban álló főneveket állítmánnyá transzponálni, hangsúlyos állítmányként hatni.

Míg az első strófában négy ige található, a másik háromban csak egyetlenegy ismétlődik, a létige első személye: a *vagyok*. Ez mintegy átsugárzik az ígétlen állítmányú mondatokra is. Azok alanyai is csak egy igazi tulajdonsággal rendelkeznek, üres létezésükkel: *vannak*. A teljes értelmetlenséggel, céltalansággal telítődnek meg azok is. *Vannak*, mert nem tudnak nem lenni. „*Világárvák*” azok is, „*akár a víz, akár az anyaföld*”. A „*nem hiszek semmiben*” itt teljesül ki a vers végső jelentésévé és közlésévé.

(A versbeszéd erejére még annyit: a tizenegy-tizes jambus többszöri ichtuskihagyását az olvasó nem észleli; a versbeszéd oly erőteljes, hogy nincs módja érzékelni. Mint ahogy elfogadja a „*papundekli*” szót is, noha ilyen szavak az ő verseiben nehezen fogadhatók el.)

A vers címe: EGY ARCKÉP ALÁ. Szerepvers tehát? Tökéletes beleélés egy másik ember világába? S így intés, példázat a semmi ellen? Fölszólítás a hitre? Azt gondoljuk, Pilinszky java költészete azért oly hiteles erejű, mert megismerte, átélte a lét semmiségének, abszurditásának lehetséges élményét is. Tudjuk-e pozitivista módon életrajzi igazolását adni ennek: alapjában mellékes. A belső tapasztalat, az innere Erfahrung folyton visszatérő tárgy a filozófiában. Hogy az említett szerzők körében maradjunk, Heidegger Kant-tanulmányában hangsúlyozza fontosságát. Nietzsche pedig a jelentős ember privilégiumának mondja, persze csak úgy jogos „kimondania” e tapasztalatot, „ha meg tudja hozzá találni a nyelvet”.

Babits irodalomtörténetében egy-két mondatot juttatott a nagy Aquinóinak, pedig az himnuszokat is irt; közel egy ívnyit Ágostonnak. Az egyik örökölte a hitet, a másik kiküzdötte. A hitnélküliség emlékeiből és a jövőákarásából a hitben való jelenlétet alkotta meg.

Vajda Miklós

ÉJ VOLT, EGY SÍRÓ MAGYAR KÖLTŐVEL AZ ÁGYON

Nem állíthatom, hogy közeli barátok lettünk volna, de jóban voltunk. Ferenczy Béni-éknél ismertem meg Pilinszky Jánost az ötvenes évek közepén. Mindketten gyakran jártunk föl oda, mert a szobrász műterme a bölcs derű, a nyugalom és az igaz művészet boldogító szigete volt azokban a förtelmes időkben. A Szépirodalmi Kiadónál, amelynek lektora voltam, János külső korrektorként működött. Mikor a *The New Hungarian Quarterly* irodalmi szerkesztője lettem, János olykor betoppant a Rákóczi úti szerkesztőségbe beszélgetni. Angol és amerikai költőket sikerült rávennem magyar versek fordítására nyersfordítások alapján; számos Pilinszky-verset is közöltem szép fordításban, még mielőtt Ted Hughes Csokits Jánossal megcsinálta volna a maga Pilinszky-kötetét. Jánost, noha nem tudott angolul, érdekelte verseinek nyelvhatáron túli sorsa. Nézegette, izlelgette az angol szövegeket, mint egy zeneszerző, akinek valahol a távolban játsszák a művét, és erősen fülel, mert hallani szeretné, hogyan szól.

Idővel a *Quarterly*ban kiváló fordításban közölt magyar versanyag szerkesztésében könyv alakban is megjelent New Yorkban, aminek eredményeképp négy költőt nagyszabású felolvasókörrúra hívtak meg Amerikába. Weöres, Károlyi Amy, Vas, Juhász volt a névsor. Ezt három év múlva, 1980 tavaszán hat költő angliai meghívása követte: Illyés, Weöres, Károlyi, Vas, Pilinszky, Juhász kapott meghívást, de Illyés betegség miatt lemondta, ezért hosszas rábeszélésemre Nemes Nagy Ágnes vállalkozott helyette az útra. London, Glasgow és Bangor, egy észak-walesi gyönyörű középkori egyetemi város voltak a színhelyek. Összesen hét kétnyelvű felolvasásra került sor tizenkét nap alatt. Rövid angol nyelvű bevezető előadás és az egyes költők bemutatása, mint Amerikában is, az én feladatom volt.

A magyar költészetnek valóságos kis diadalútja lett ez a tizenkét nap Nagy-Britanniában, ám a csapatot váratlan csapások és abszurd balesetek egész sorozata érte. Mindjárt legelső este történt a legsúlyosabb, mégpedig Pilinszkyvel, akit Londonban az utcán kiraboltak. Ez az eset az egész útra rányomta a bélyegét, mindenkit földűlt, valósággal hiszterizált. Vas István, akivel évtizedek óta jó barátságban voltam, és újabban még egy házban is laktam, és akire a fizikai erőszak igazán nem volt jellemző, másnap reggel odalépett hozzám a szálloda halljában, és elképesztő erővel megmarkolta mellemen a zakót, majd fél kézzel valósággal fölemelt a földről, s az arcomba sziszegte: „Ha baja történik, én megöllek!” Azzal ellökött, akár egy rongyot, és döngő léptekkel továbbment, mint egy hongkongi akciófilmben. A döbbenettől egyszerűen szóhoz sem jutottam. Csak jóval később jöttem rá, hogy a feleségéért, Piroskáért aggodíks, aki szívinfarktus után lábadozva jött el vele az útra.

Ő, Vas, lett aztán a következő áldozat: az út csúcspontjának számító londoni színházi fellépésünk előtti éjszakán a szállodai szobában, útban a fürdőszoba felé elvágódott, és úgy bevverte a fejét a szekrény sarkába, hogy azonnal orvost kellett hívni, aki több öltéssel varrta össze a csúnyán fölrepedt és erősen vérző fejbőrt, s eltiltotta a költőt a másnapi fellépéstől; helyette azután magyarul Juhász olvasta föl a Vas-verseket.

Másnap éjjel Weöreséken volt a sor. Az éjszaka közepén Károlyi Amy halálra rémült hangja ébresztett telefonon: három vadidegen angol tört rájuk, és az ágyuk alatt kutatnak, az istenért, azonnal csináljak valamit. Mire odaértem, elmentek. Ez még kétszer megisméltődött. Csak reggel tudtam aztán kinyomozni, hogy skóciai és walesi távollétünkben a szálloda tévedésből kiadta a szobájukat egy ír sportcsapat tagjainak, akik tökrészen valamilyen táskát kerestek Weöresék ágya alatt, de nem találták.

Utolsó esténken a végig velünk utazó, rendkívül segítőkész és barátságos magyar kultúrattasé lakásán vacsoráztunk. – Annyit hallgattalak benneteket – mondta vacsora után ez az igazán kedves ember –, hogy most azt szeretném, ha ti hallgatnátok egy kicsit bennünket. – Azzal szintén roppant kedves orosz feleségével előhoztak egy gitárt, de az is lehet, hogy balalajka volt, és elkezdtek oroszul érzelmes szovjet dalokat énekelni. A szuperelegáns londoni diplomatanegyed kellős közepén, a modern magyar költészet óriásai egymás pillantását kerülve, az elfojtott nevetéstől hörögve és fuldokolva hallgatták a Mrozek vagy Örkény tollára méltó koncertet.

Még ugyanazon az éjszakán, kora hajnalban durva dörömbölésre riadt föl az altatóktól kábult Juhász Ferenc. Odatántorgott az ajtóhoz, ahol két részeg angol karolt belé, és nagy üdvrivalgással vonszolni kezdte a költőt a lift felé. Minden erejére szüksége volt, mesélte reggel Juhász, aki egy szót sem tud angolul, hogy elszabadulhasson. Mint aztán kinyomoztam, a szállodában Nagy-Britannia hulladékpapír-kereskedőinek évi országos konvenciója zajlott, és két részeg hulladékpapír-kereskedő ivócimborát keresve eltévesztette a szobaszámot. Ez volt a szürrealista záróakkord.

Még az első éjszakán, úgy hajnali két óra felé én is kopogásra ébredtem a szállodában. Halászápadtan, feldúltan, egész testében remegve beállított Pilinszky János. – Kiraboltak! – suttogta, és leroskadt az ágyra. Nagy nehezen tudtam kiszedni belőle, mi történt. A tiszteletünkre adott nagyszabású fogadás után kiadója és egyik fordítója, Peter Jay angol költő elvitte vacsorázni a Sohóba – amely akkoriban még sztriptízbárok, pornómozikkal teli kuplerájnegyed volt. Franciául beszélgettek, mert János nem tudott angolul. Éjfélkor az angol költő, aki Greenwichben lakik, hirtelen fölpatant, és „Lekésem a vonatomat!” kiáltással otthagya Jánost, aki azt sem tudta, hol van. Fizetett, majd kilépett a vendéglőből, hogy taxit keressen. Innen kezdve azonban csak annyira emlékezett, hogy a kövezeten, két parkoló autó közt fekvé tért magához. Hogy mi történt vele, leütötték-e vagy elveszítette az eszméletét, s meddig feküdt a földön – nem tudta. Leintett egy arra járó taxit, amely visszahozta a szállodába, s mikor fizetni akart, akkor fedezte föl, hogy hiányzik tárcájából a hazulról magával hozott több mint hatszáz fontja. Szerencsére a vendéglátó British Counciltől kapott napidíja a nadrágzsebében volt, így ki tudta fizetni a taxit.

Mire idáig ért az elbeszélésben, már csorogtak szeméből a könnyek. Nem tudta magyarázatát adni, hogyan lehetséges az, hogy tárcáját visszatették a belső zsebébe – utcai rablóknak ez nemigen szokásuk. Erőszaknak semmilyen nyomát nem lelte magán, vagyis valószínűtlen volt, hogy leütötték volna. A vendéglő, az utca nevét nem tudta. A hatszáz fontot valutaszámlájáról, engedéllyel hozta ki, mert hifitornyot és sok-sok Bach-lemezt akart venni magának. Hatszáz font elég komoly összeg, több mint ezer dollár, de nem is annyira a pénz elvesztése fáj, magyarázta, hanem a megfosztás brutalitása, az ártatlan áldozattá válás ténye, ez a nem érdemelt durva büntetés, az emberi gonoszság pőre valósága.

– Azonnal föl kell hívnom Párizsban a feleségemet – mondta hirtelen, és máris kérte franciául a szállodai központtól a párizsi számot. A beszélgetést nem hallottam, kimentem a folyosóra. Mikor visszatértem a szobába, kissé megnyugodva, magzati testhelyzetben feküdt az ágyamon.

– Az én szerelmi életem, tudod – mondta majdnem suttogva, és szomorúan legyintett –, egy sivatag. Egy nagy semmi. – Odaültem mellé, vigasztalni próbáltam. És ekkor magas, vékony, szinte gyerekesen sírós hangon valami végtelenül egyszerűt és megindítózt mondott. – Miklóskám – mondta –, légy olyan szíves, simogasd a fejemet. – És lehunyta a szemét.

Bevallom, annyira megszántam, hogy kis híján nekem is könnybe lábadt a szemem. Simogatni kezdtem a fejét, de közben meghatottságomban is kénytelen voltam érzékelni a helyzet teljes bizarrságát. Egyben fölfogtam, hogy hová juthatott a szenvedésben, hol járhat a végső magányban az, aki ilyen elemi emberi érintésre vágyik, erre van szüksége a vigasztalódáshoz, akár egy nem közeli baráttól is. Tudtam, ha bárki más van ott a helyemben, János ugyanezt kérte volna tőle.

Nem ismerek felnőtt férfit, beleértve saját magamat is, aki *bármilyen* bajában, szorongatott vagy kiszolgáltatott helyzetében a végső kitérülésként, az önazonosságunk, a szégyennélküliségnek erre a fokára képes volna. Mindhalálig viseljük úgynevezett méltóságunkat, a külvilág, a másik ember felé fordított, gondosan kimunkált arcunkat, még ha belegebedünk is. Ez a felejthetetlenül bizarr és megrendítő pillanat hirtelen új fényt vetett a Pilinszky-versekre is. Hasonlíthatatlan erejük ugyanebből a sérülékenységből, a teljes, kitért gyöngeségből származik.

Pár percig némák voltunk ott a szállodai ágyon, és én simogattam Pilinszky János fejét. Aztán egyszer csak a költő fölállt, megfogta és megszorította a kezemet, közben lehunyt szemmel rám nézett. Igen, rám nézett. Megvolt ez a szokása, hogy lehunyt szemmel és kis fanyar mosollyal kísért néma arcjátékkal, sűrűn, aprókat bólogatva jelezte köszönetét. Azzal kiment a szobából.

Másnap reggel egy teljesen más Pilinszky Jánost találtam a szállodai hallban. Széles gesztusokkal, szinte önmagán mulatva mesélte kalandját a többieknek. Az ügyet már tudta a nagykövetség, a konzul pedig kihívta a rendőrséget. Jánost kihallgatták, jegyzőkönyveztek. Aztán elutaztunk Glasgow-ba, ahol másnap felolvasóesten kellett föllépnünk. A vonaton János, aki alig evett valamit, de cigarettáról cigarettára gyűjtött, s egyik kávé itta a másik után, hamarosan becsipett. Tudtuk, hogy erős antidepresszáns gyógyszereket szed, de hiába próbáltuk visszatartani az ivástól. A whiskytől eufóriás lett, és láthatóan remekül érezte magát, egész úton mesélt, társalgott, élvezte, hogy mindenki kímélte, óvta volna.

Két nappal később Bangorban, a felolvasóestet követő bankett után a szállodába visszaérve walesi kísérőnk búcsúzóul egy borítékot nyújtott át Jánosnak. Elmondta, hogy a londoni lapok megírták a Sohóban történt esetet, s ezen felháborodva a vendéglő személyzete pénzt adott össze, hogy legalább valami csekély összeggel kárpótolja a kirabolt költőt. A borítékban tizenöt font volt. (Ehhez tudni kell, hogy a nemzeti öntudatra ébredés állapotában levő Walesben a hazafias érzelműek gyűlölik az angolokat. Éppen akkoriban sűrűn írták az angol lapok, hogy minduntalan fölgyűjtják Walesben az angol tulajdonú tengerparti nyaralókat.) A derék pincérek és szakácsok egy másik elnyomott kis ország fiával vállaltak szolidaritást adományukkal. János, aki most is be volt csipve, szinte elszállt a boldog meghatottságtól, krisztusi üzenetnek tekintette és zsebre gyűrte a borítékot.

Másnap a közös reggelinél Nemes Nagy Ágnes, a fölbolydult csapatban mindaddig a józanság, a bölcs nyugalom szobra, komor arccal közölte Jánossal, hogy az adományt vissza kell adni.

– Mit gondolnak majd rólunk ezek a walesiek – mondta –, hogy egy magyar költő, aki hat honfitársával együtt utazik, s még a nagykövetség képviselője is jelen van, tőlük kénytelen anyagi segítséget elfogadni? Hogy mi nem is tudtunk volna magának segíteni? Meg kell köszönni a gesztust, de vissza kell adni a pénzt, mégpedig azonnal – jelentette ki ellentmondást nem tűrő szigorúsággal.

János halászápadtan föl pattant.

– Vésztvörvényszéket akar ülni fölöttem! – sikoltotta. – Egy új Rajk-pert akar! Tiltakozom! Azt a pénzt jó szívvel adták! Ugyanúgy megsebezném őket, ha visszaadnám, mint ahogy engem sebzett meg a rablás!

Ágnes nem hatódott meg.

– Na persze, hisz maga Krisztusnak képzei magát, angyalom, és azt hiszi, hogy mindent megtehet. De most külföldön vagyunk. – Azzal hozzánk fordult. – Szavazzunk – mondta. – Mindenki nyilvánítson véleményt, mert ez valamennyiünket érint. Kezdje maga. – És Vasra mutatott.

Még olyan halandzsázást és mellébeszélést, mint amit ott sorban produkáltunk, ritkán hallottam. János oda sem figyelt, magába süppedve szenvedett. Ágnesnek ugyan igaza volt, de mindenki Jánost sajnálta, senki sem adatta volna vissza vele a pénzt, csak persze nem mert vagy nem akart kereken állást foglalni. Ágnes értett a csűrész-szavarából. Lesújtó tekintettel végigmért bennünket, és asztalt bontott.

A vonaton London felé – ahol még öt föllépés várt ránk – János újra becsípett. Megkért, közöljem majd a British Council képviselőjével, hogy az út további részén nem kíván részt venni, hanem másnap hazarepül. Addig is kéri azonban, hogy még az este küldjenek hozzá a szállodába egy pszichiátert. Kisvártatva még hozzátette, hogy Londonba érve azonnal föl fogja hívni Aczélt, és közli vele, hogy nem veszi át a Kossuth-díjat. A tiltakozásnak is csak azt a módját tudta kitalálni, hogy önmagát fosztja meg egy nagy örömtől.

Mondani sem kell, hogy kérését nem teljesítettem. Üzenetét nem adtam át. Azt hiszem, ő sem hívta föl Aczélt; a Kossuth-díjat mindenesetre átvette. Londonban újra elkapta a nyilvános szereplés vágya és gyönyörűsége. Minden alkalommal átszellemlült, enyhén ripacsos jellegével is ellenállhatatlan versmondása és a személyiségéből sugárzó megfogalmazhatatlan fény hatalmas sikert aratott, azok körében is, akik egy szót sem értettek a verseiből.

A repülőtéren láttam utoljára. Nem tudom, nála maradt-e írásos nyoma ennek a bizarr utazásnak, melyet ő ott és nyomban stációként beleillesztett a maga kálváriájába. Éppen egy évvel később, és éppen a londoni költészeti fesztiválra készülöben halt meg.

Lengyel Balázs

A MIRABEAU HÍD ALATT

„*Sous le pont Mirabeau coule la Seine
Et nos amours
Faut-il qu'il m'en souvienne
La joie venait toujours après la peine*”

*Vienne la nuit sonne l'heure
Les jours s'en vont je demeure”*
(*Apollinaire: LE PONT MIRABEAU*)

„*A Mirabeau híd alatt fut a Szajna
S szerelmeink
Emléke mért zavar ma
Mi volt az öröm ráadás a jajra*”

*Jöjj el éj az óra verjen
Száll az idő üthagy engem”*
(*Vas István fordítása*)

A Pilinszky János-émlékülés alkalmából a szervezés úgy rendezte a programot, hogy ne értékeljem a költőt, mint tettem eddig több ízben is, hanem csupán személyes emlékeimről beszéljek. Azt is „maximálisan tíz percben”. E kívánság szerint tehát – a *Holmi* jóvoltából némi bővitéssel – a múltakat idézem csupán mint Pilinszky egyik legrégebbi pályatársa.

*

Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes. 1948-ban hónapokig a római Magyar Akadémián egy folyosón, közel egymáshoz laktunk, s ők éppen egyidősek, huszonhat évesek voltak. Ágnes ha egyáltalán beszél magáról, szokott ironiájával, mindig jellegzetes parasztcáról beszél. Persze azt gondolom, ez a parasztcarc tévedés, mély tévedés, legfeljebb azt lehet mondani, hogy neki is, mint Szabó Magdának, kissé kidomborodott az arccsontja. Jellegzetes magyar vonás. Ágnes hosszú, tömött szőke hajával, lobbanósugárzó intellektusával, személyisége varázsával mintha örökös fényforrás volna, Pilinszky viszont törékeny alkat volt, arca finom vonású, átszellemült. Szép keze hosszú, arisztokratikus, kinyúlt mutatóujja, ha verset mondott, rebbenésről rebbenésre követte a szöveget. Igen, rebbenésről rebbenésre – maga is így jellemezte tréfásan mozdulatát. Nemes Nagy Ágnes egykor azt írta róla: „*fehér keze, fehér arca úgy világított az ötvenes évek alagútján, mint a bányalámpa*”.

Egyébként ha más-más módon is, mindketten legbelül sebesültek voltak. Ágnes is az volt, magas intellektuális fegyvellem leplezve sebeit. Hogy Pilinszky az volt, azt belemagyarázás nélkül, egyértelműen tanúsítja fiatalon írt nagyszerű kötete, a TRAPÉZ ÉS KORLÁT. Mit takar az ő fekete mennyországa? Milyen képtelen, tömény fájdalmat? Milyen gyötrő világból való kirekesztettséget? Számára kezdetben csupán fogódzót kereső távoli vágy a hit, az enyhülés utáni sóvárgás, és csak később, az ötvenes évek vé-

gétől és legfőképpen a VÉGKIFEJLET (*Versék és színművek*) után lesz a maga gyötrelmeinek jelképe, hogy így mondjam – kissé eretnekül –, a maga krisztusságának szimbóluma.

Barátságunk azonban nem Rómában, hanem jóval korábban kezdődött, az írók Central kávéházi összejövételén, melyen akkoriban szép számmal jelen voltak a fiatalok mellett az „öregek” is, Vas István, Sótér, Grandpierre, Thurzó, Rónay György, sőt a legöregebb korosztály, például Hatvany Lajos. Egy alkalommal még a félig béna Schöpflin Aladár is (Örkény István támogatásával) megtisztelte társaságunkat. Pilinszkyt az *Ezüstkor* című remek időközi folyóirat két számából ismertük, s úgy 1945 végén a háborúból és a légvédelmi tüzérségből kiszabadulva, egyszerre csak megjelent közöttünk, s elképesztő háborús élményeit döbbenetes plaszticitással mesélte a jelenlévőknek. Soványan, kopottan, átszellemülten beszélve látom emlékeimben, bár abban az időben mindnyájan soványak és kopottak voltunk – ki katonaságból, fogságból vagy munkaszolgálatból kikerülve.

Pilinszky akkoriban közel lakott hozzánk. Ő a Molnár utcában élt anyja családjával, mi Nemes Nagy Ágnessel a háztömb csaknem tulsó felén, a Belgrád rakparton. Emlékszem, 1946 elején volt, amikor először eljött hozzánk, és a fiatal írók nálunk lévő társaságával (Mándy, Rába, Vidor, Végh György, Szabó Magda, Kéry László, Major Ottó stb.) mindjárt meg is alapítottuk az *Újholdnak* nevezett folyóiratot, melynek Pilinszky, Mándyval és Rábával együtt, közös akarattal szerkesztőtársa lett. És akkor is, később is szerkesztőtársunk lett, amikor – egy pillanatnyi olvadás következtében – 1956 kora őszén, még a forradalom előtt megint lapot akartunk alapítani, a *Magyar Orfeuszt*, Weöres főszerkesztésében. A sors iróniája, hogy a folyóirat koncepcióstul, kéziratostul (benne Pilinszky versével), egy teljesen kész szám, megsemmisült a nyomdában a forradalom alatt. Csak a közös beadványunk maradt meg emlékként, amit az Írószövetség számára írtunk. (Lásd KÉT RÓMA című kötetem dokumentumanyagát.)

Hanem visszatérve Rómára: rendkívüli emberek futottak össze, Weörestől Kerényi Károlyig, Lukács Györgytől és Balázs Bélától Pilinszky barátjáig és szobatársáig, Tol-dalagi Pálig – akkor valahogy mindenki más volt, mint későbbi emlékeimben. Pilinszky fesztelenül üldögélt az Argentina nevű eszpresszóban, és olyan természetességgel cigarettázott, mintha Budapesten ülne. Ágness viszont szenvedélyes, intellektuális nyugtalanság fogta el Rómában, mindent látni akart, érezni, megfogni. Pilinszkyt, úgy tűnt, nem a külső látvány, Róma érdekelte, hanem valami belső történet, ami Róma hatására benne végbement. A lelki felfokozottság, mely olykor örömteli, igenis, örömteli, mindenképpen szenvedélyes állapotot ébresztett benne, valamiféle plátói szerelmet is egy szép fiatalasszony iránt, amit nem is igyekezett előttünk titkolni.

De nemcsak érzelmi mélysége volt kivételes intenzitású, hanem költői képeinek, asszociációinak elágazó, tömény gazdagsága és ítéleteinek olykor metsző élessége is. Ahogyan például egyszer Kerényi Károllyal szemben József Attilát megvédte. Amellett jellemző volt számomra narcizmusát ellenpontozó humora is. Azt mondta néhány nappal Rómából való elutazása előtt nevetve: „Odahaza – már remegnek. Remegnek, tudják, hogy néhány nap és megjövök.”

De ha már a családjáról került szó, álljunk meg egy pillanatra. Hogyan lakott, milyen körülmények között élt a korszak egyik legkiválóbb költője? Mivel közel laktunk egymáshoz, láttuk egymás lakását, ismertük nyomorúságát. A Molnár utcai lakásban

Pilinszky kényszerűen – úgy negyvenéves koráig – egy szobában lakott anyjával, ugyan egy alkóvval valamennyire szeparálva. A lakásban lakott még két nagynénje (valamikor apácák, akiknek rendjét megszüntették), s ott volt még testvérnénje és sógora is két gyerekkel. Mindenképpen nyüzsgő, eleven családban élt, ahol kevés nyugalma lehetett. Otthon Pilinszky nem is nagyon írhatott. Igen, de még később is, amikor egy udvarra néző, konyhából nyíló, földszintes, úgynevezett proletárlakást kapott, akkor sem tudott magában lenni. Később ő költözött el onnan az Operaházzal szemközi mellékutcába, a Hajós utcába, ahol ma már emléktábla hirdeti, hogy *itt lakott Pilinszky János, a költő*. Tessék egy pillantást vetni a külsőre, a málló falakra, a csaknem romos házra. Méltó élethelyzet ez? És méltó az az állapot, amit Pilinszky gyakran és kétségbeesve elmesélt, az, hogy két öreg, szenilis nagynénjével él, akik naponta összevesznek egymással, esténként ő a békítő közöttük, amikor hazamegy.

No meg ott volt még, nem feledhetően, a politikai hatalom méltatlan kényszere, a Magyar Írók Szövetsége által ránk erőltetett, csúfolódva „Újhold-szeminárium”-nak nevezett alapfokú tanoda, ahol Pilinszkyval, Mándyval, Végh Györggyel, Kormos Istvánnal, Vajda Endrével ideológiailag fejlődnie kellett a magunkfajta „polgári írók”-nak. Megvan a régi kötet, amelyből tanulunk és felelnünk kellett, A SZOVJETUNIO KOMMUNISTA (BOLSEVIK) PÁRTJÁNAK TÖRTÉNETE. Elöttem vannak Ágnesnek a felmondásra szánt kötelező jegyzetei, több sűrűn teleírt oldal. Így kezdődnek: „*Párttörténet V. fejezet. A bolsevikok pártja a munkásmozgalom fellendülése évében, az első imperialista háború előtt.*” És a lap tetején véletlenül ott vannak Pilinszky jegyzetei is: „*I. Fellendülés. A párt harca a mensevikiek és trockijisták ellen.*” Az évszám a jegyzetek alján: 1952.

De hadd mondjak valami felemelőt is. Valami Pilinszkyból fakadó örök érvényűt. Nem 1954-ben, ahogyan valamiként datálódott, hanem 1951-ben vagy ’52-ben írta az APOKRIF-ot. Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky kapcsolata akkor volt a legmélyebb, és még később is, elég hosszú ideig, teljességgel felhőtlen. Egyszerűen testvéri volt évek múlva is, úgy, ahogy dedikációjában írta: „*Ágnesnek és Balásznak testvéri szeretettel Jancsi*”. És az volt, testvéri volt azután is, hogy Jancsi (hiszen mindig is így hívtuk) bemutatatta nekünk – úgy gondolom, 1955-ben vagy 1956 elején – feleségét, a rendkívül rokonszenves Márkus Annát.

De visszatérve, 1951-ben vagy ’52-ben Jancsi három-négy naponként megjelent Budán, a lakásunkban. Ahogy mondta, bejárta a 63-as villamos vonalát a Molnár utcától a Kékgolyó utcáig. Roppant fontos volt számára a problémát nem adó megszo-kottság, és mi Ágnessel ekkor már a Kékgolyó utcában laktunk. Ahányszor jött, a vers két-három sorral vagy egy kis részlettel bővebb volt, olykor megjegyzéseket is fűzött hozzá, javítgatott rajta. Jó volna – érdekes volna – megkeresni a változatokat. Rémlik nekem, hogy van valahol Ágnes dolgai között erre vonatkozó kéziratrészlet, s igen valószínű, hogy unokaöccsénél, Kovács Péternél is lehet még. Nem tudom, illik-e büszkélkednem – nagyon is bizonytalan hitelű állítás ez –, hogy a szöveg tisztázása közben tőlem is elfogadott és beiktatott az APOKRIF-ba egy kínált szóválasztást. (Különben két-három alkalommal – nem többel egész életében – Ágnes is átvett tőlem fordításaiban egy-egy francia alexandrin sor megoldást.)

De az APOKRIF-hoz visszakanyarodva: Pilinszky végül úgy döntött, hogy a vers ne négysoros strófákra tagoldódjék (ez volt akkoriban Pilinszky jellegzetes módszere), hanem többszerű egységekbe rendeződjék. Ez fontosabb formai mozzanat volt, mint gondoljuk. Közben Jancsi az apránként alakuló verset hol összetépní való rossznak,

csapnivalónak tartotta, hol joggal műve teljének. A változatok megbeszélése, a vers körüli latolgatások idején Agnes és Jancsi között olykor tőlem idegen, metafizikus elemekkel telt volt a kapcsolat, olyan konszonáns, érzelmileg felfokozott mélység, hogy a verset Pilinszky Ágnesnek dedikálta. Láttam a letisztázott, kézzel írt szövegén. Később a nyomtatásban ezt elhagyta. Hogy miért, ki tudhatná? Az ő lelki átalakulása, mondhatni törése akkor következett be, amikor egyik napról a másikra házassága felbomlott. Amikor az az „*elfúló remény*”, az a „*megjövők és megtalállak*”-érzés, amelyről az APOKRIF-ban beszélt, s amely nyilván a házassággal valósabbnak látszhatott, egyszerre megsemmisült. Az asszony 1956 végén elhagyta az országot a félig nyitott határon.

Ez sokkal mélyebb trauma volt Pilinszky számára, mint azt az idegen, a felszínes ismerős sejteni képes. Egy idő múlva egész életvitelét fokról fokra átforgatta. Megváltoztak viszonylatai, úgy gondolom, lazább lett magatartása, mások jelentek meg körülötte. Nemcsak kapcsolata, lényge is más lett. Sokkal ritkábban jött el hozzánk, mint az APOKRIF idején vagy mint az '56 előtti Rónay-asztaltársaságba (Rónay, Ottlik, Mándy, Nemes Nagy, Vargha Kálmán, Nemeskürty és személyem), s ezzel szemben – mi tagadás – elég bizarr mendemondák kezdtek keringeni róla. Ágnes viszont, amikor Jancsi újra megjelent, ezt nem hagyta szó nélkül. Ágnesben volt egyfajta magánügyekbe is beleszóló egyenesség, valami erkölcsi márványkeménység azokkal szemben, akiket szeretett, becsült. De mindenki mással szemben is abszolút tárgyilagosnak hitte magát, az udvarias mellébeszélés idegen volt számára, a hímezés-hámozás semmiképpen sem volt kenyere. Pilinszky változása, a mendemondák s pletykák miatt Jancsival egyszerre kemény lett. Nem emlékszem, hogy pontosan melyik évben történt, de biztos, hogy '56 után, úgy a hetvenes években, amikor már bőven lehetett utazni, és Pilinszky versei jó ideje széles körben ismertek voltak. Egy ritka alkalommal, amikor megint beállított hozzánk, szó szót követett köztük, és Ágnes ilyesfélét mondott neki: „Maga, Jancsi, újabban mindig is hajlamos lefelé barátkozni.” Vagyis némi hiúságból nála értéktelenebb emberekkel veszi magát körül. S amikor vitatkozni kezdtek: „Hallom – duplázott rá Ágnes –, hogy a körüti bárókba jár, és kis nőknek, hogy mást ne mondjak, olvassa fel a verseit. Nekik, a maga verseit!? Hogy tehet ilyet!?”

Nem felejttem el a pillanatot: Pilinszky lerogyott a díványra, mint akit megütöttek. „No de... hát azért” – dadogott. Méltatlankodó mozdulatot tett. Szinte percekre elnémult. Majd hirtelen felállt, sietve, hidegen köszönt, és elrohant.

Évek múlva Szigligeten, ha együtt voltunk, Jancsi többé sohasem kopogott be Ágnes szobájába, nem kereste fel. Hozzám, az én szobámba jött be (Ágnessel külön szobánk volt), és javasolta reggelenként, hogy kávézzunk együtt. Olyan volt ez a közös kávézás, mint egy szertartás. Igen, de Jancsi szokása szerint belemelegedett a beszédbe, s ott maradt a szobámban egész délelőtt, az ebédre hívó gongig. Egy darabig örültem neki, hiszen olyan mély, képzetgazdag s egyben láttató, olyan eredetien, személyesen költői volt minden szava. Igaz, volt benne egyfelől valami életidegen naivitás is, de olyan evidencia, fénygyújtó világosság is, mintha beszéd közben költészetének csaknem kész motívumait produkálná. Prózájából kitűnik, olykor fel is használta azt, ami éppen eszébe jutott – melyik író nem használja fel? –, vagy arról beszélt, amit fel akart használni. Igen, de én dolgozni szerettem volna délelőttönként, nem ok nélkül mentem le Szigligetre. Végül talán túl ironikus voltam vele. Azt mondtam: egyezzünk meg: kávézzunk reggelenként egy órát. Aztán én dolgozom. S ugyan bánom utólag, de azt

is hozzátettem: „Úgyis csak hangfalnak használsz.” Kedvesen nevetett, ismerte önöségét, és nem haragudott meg.

Mint mondtam: az 1956 végi törés után Pilinszky fokozatosan megváltozott. De ez csak később, sokkal később lett általánosabban nyilvánvaló. Akkor például, amikor már gyakran furcsa vagy éppen kissé pejoratív, de mindig kihegyezett, anekdotikus történetekben beszéltek róla. Költészete is megváltozott, bár nagy tehetségének fénylő szikrái később is magasra tudtak ívelni. Ám csak olykor-olykor. De hagyjuk most költészetét. Személye öntudatosabb lett, és egyben érzékenyen gyermekes: a félszegség és a nagyság pszichológiai kettősségében. Az egykori kemény, összpontosított, egyirányú sebzettség, lásd a TRAPÉZ ÉS KORLÁT-ban, lágyabb, általános alázatra utal (kivált versei jelképrendszerében), sőt már-már tudatosan vállalt elesettségre, amelyet másfelől nyílt-tükös világhírével kompenzált. Olyanféle oldottabb, megalázkodó és felmagasztaló magatartás volt ez, amelyről Kocsis Zoltán beszél közös párizsi tartózkodásuk kapcsán vagy a Hajós utca légkörét idézve.

Meglehet, elképzelhető, hogy két Pilinszky van. Egy nagy művű lírikus és egy érzékeny, feltétlen értékes, de már-már mindennapi ember. Olyan, amilyenek mi vagyunk, olykor esendők is. Ahogyan Radnóti Sándor mondja: más a költő értékét felragyogtató mű, és más egy róla szóló memoár, amelyből esetleg kitetszik, hogy speciális, csetlő-botló a költő élete. Ritka, nagyon ritka eset az irodalmunkban, akinek írói élete és emberi magatartása azonos. Ilyen volt, úgy tapasztaltam, Rónay György. S ilyen lehetett Babits.

Vissza kell hát térnem a múltra, a HARMADNAPON és a REKVIEM című kötetekre. Arra az időre, amikor a hivatalos kritika a *Kortársban* éppúgy, mint az *Élet és Irodalomban* azt írta, hogy egyfelől Ottlik, másfelől Weöres, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes kiadása „*a népi demokráciánk luxusa*”. (Kaptak ennél persze rosszabb kritikákat is.) Rónay György viszont ugyanakkor, 1964-ben (!), a mellékesnek, csupán egyházi lapnak tekintett *Vigiliában* azt írta: „*Van líránknak is hegyi levegője. Ez árad Pilinszky minden sorából. Nem hinném, hogy vitatható volna: a mai európai költészet magas hegyvonulatába tartozik... Legföljebb százötven lapnyi mű. De terjedelemben a gyémánt sem nagy; és a halhatatlanságot nem rőffel mérik. Ez a maroknyi mű, gyémánt keménységében állni fogja az időt.*”

Több mint harminc év után – legalább annyi értékelést engedjen meg nekem az olvasó, akkor sem magam, hanem Rónay nevében – nincs olyan irodalmár, aki ne tudná, itt és túl a hazán, hogy ez az egykori, csaknem egyedi megállapítás általános érvényű alapigazság lett.

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS PILINSZKY JÁNOS LEVELEZÉSÉBŐL

Közzéteszi Domokos Máttyás

Németh László a *Válasz* hasábjain találkozott először Pilinszky János verseivel, s rögtön felfigyelt „*a reménytelenül kemény vonalak közt egy finom, beszorult idegrendszer vibrálására*”. Személyes találkozójukra pedig 1947-ben Hódmezővásárhelyen került sor, „*amikor az Újhold írócsapatával együtt ő is elmondta egy-két versét a városháza dobogóján – emlékezik vissza Németh László megismerkedésük körülményeire*”. AZ UTOLSÓ VÁSÁRHELYI ÉV című önéletrajzi írásában. –: *Másnap ő s Nemes Nagy Ágnes külön is fölkerestek – folytatódik a visszaemlékezés –: finom muzsikussarc, rendkívül vékony csontok, a nagy szenvedő lélek s kiskiűs magatartás résztvevő keveréke. Megkértem, nem olvasná-e föl néhány versét a tanítványainknak; a rögtönzött matinéra a három felső lányosztály s valamennyi nyelv- és irodalom szakos tanárnő ott volt a tornateremben. Én tartottam egy kis bevezetőt a három nemzedék képviselőjéről. Illyést és Weöres Sándort már ismerték; most itt a harmadik nemzedék személyesen. Gyönyörűen olvasta a költeményeit, a karbunkulusszemű besenyő lányok még napok múlva is a számukra megfoghatatlan tüneményt emlegették a szünetekben. Énnekem a meghajlás maradt meg örökre az emlékezetemben, ahogy a tornateremajtóból kiskiűs félszegséggel, mégis meghatottan, a száz szemmel rajongó, ünneplő, mosolygó arcokra visszaköszönt; az ÉGETŐ ESZTER-ben ezt a meghajlást örökítettem meg a Wiesmayerék gyermekszűréjére bekerült csodahegedűsben.*” – Egy esztendővel később, 1948. április 13-án kelt levelében azt írta Hódmezővásárhelyről a *Válasz* szerkesztőjének, Sárközi Mártának, hogy „*Pilinszky, Határ, Sarkadi, Darázs: csak akiket én észrevettem*” a háború

után jelentkezett új tehetségek közül; majd 1949-ben, amikor Gulyás Pál özvegyének a vendége volt Debrecenben, NAPLÓ GONDOLATOKBAN című feljegyzéssorozatában ezt írta föl figyelmeztetésül a maga számára: „*Megfigyelendő kortársak: Illyés, Szabó L., Weöres, Szentkuthy, Pilinszky.*” Fial barátját chopini tehetségnek tartotta, akinek a verseiben „*a költészet az önmagában forgó fájdalom nyelve lett*”, ahogyan később A MAGYAR VERS ÚTJA című esszéjében jellemezte Pilinszkyt, megjegyezve azt is, hogy „*nem volt még magyar költő, aki ilyen kisszámú verssel így beírta volna magát igényes líránk jobbjai közé*”. Ez a megkülönböztető figyelem és megbecsülés, amit Pilinszky iránt érzett, végig megmaradt: amikor betegsége idején Pilinszky meglátogatta őt Sajkódon, ezt jegyezte föl a naplójába látogatójáról: „*Tiszta ember, kitűnő agyvelő, az ember azt érzi vele, hogy nemcsak a száját jártatja, beszél...*”

S ha Németh László úgy vélte, hogy kezdettől fogva „*mélyebben érezte benne az embert, mint bárki más*”, és „*volt valami öcsbátya a viszonyunkban, mintha csak az én húsz év körüli életem folytatta volna, megváltás nélkül, egy még érzékenyebb lélek, a szemérem még jobban rádermedt lárvája alatt*”; az „öcs”-nek a „báty”-hoz való viszonyát híven tükrözik az itt közölt levelek mellett Pilinszky különböző alkalmakkor és időpontokban tett nyilatkozatai is: „*...egy nagy barátságra gondolok – nyilatkozta a mikrofon előtt (Tóbiás Áron: MEGMEN-TETT HANGSZALAGOK. 1969. július 26.) –, ami Németh Lászlóhoz fűz ma is, akiről tényleg csak a legnagyobb tisztelettel és szeretettel és legnagyobb elismeréssel tudok beszélni. A*

legnagyobb tehetségek egyike, akivel életemben találkoztam, és furcsa módon valahogy azt hiszem, én sem okoztam neki különösebb illeszkedési gondot.” 1971. október 1-jén pedig így vallott kettejük kapcsolatáról: „Azt szeretném mindig említeni, hogy egy atyafiúi kapcsolatom volt és van Németh Lászlóval; esetleg egy csomó dologról én más-képp gondolkodom, de a tehetsége mindig bővületben tart.” (Tasi József: KÖLTŐ, SAKK-MATT HELYZETBEN.) – Kettejük levelezéséből Pilinszky Jánosnak 1961 előtt

írt levelei azért hiányoznak, mert Németh László gyakori lakhelyváltásai következtében mások leveleivel egyetemben elkallódtak. Az alábbi válogatás anyagát Németh Ágnes, a NÉMETH LÁSZLÓ ÉLETE LEVELEKBEN című kiadvány sajtó alá rendező szerkesztője gyűjtötte össze. (A teljes anyag az író levelezését 1949-től haláláig, 1975-ig közreadó gyűjteményben jelenik majd meg.)

Domokos Mátyás

Pilinszky Jánosnak

(Postabélyegző: 1949. január 3.)

Kedves Barátom,

néhány hete Pesten vagyok. A közé a 4-5 ember közé számítlak, akivel szeretnék találkozni. Halogattam az írást, amikor a regényemtől kissé szabadabban lélegzem. De úgy látszik, január második felében megint elutazom. Így hát mégiscsak írok: van-e kedved velem találkozni. Ha igen, írj egy lapot, melyik este várjalak vacsora után, 11-es autóbusz végállomásától (indul a Keleti K. utcától) kétpercnyre lakunk. Utolsó autóbusz 11-kor indul vissza, de a villamos sincs messze.

Szeretettel:

Németh László

„regényemtől kissé szabadabban lélegzem” – ekkoriban írja az ÉGETŐ ESZTER-t.

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1949. december 27.

Kedves János,

feleségem első ünnepen adta át leveledet; második ünnepen Mártánál vártalak fél ötig; aztán azt gondoltam: ma délelőtt kereslek föl – de valahogy mégis jobb az ilyet írásban elintézni, ha legközelebb találkozunk, nem kell beszélnünk róla.

Az a kis jelenet a kapualjban csak a te megbántódásod miatt volt kínos a számomra. Különbem nem láttam volna benne mást, mint Márta tapintatlanságát s két atmoszféra, egy szabadszájú s egy szemérmes surlódású s föl villanását. Amit leveledben írsz, azt nem volt szükséges megírnod. Vagyok annyira orvos és regényíró, hogy tudjam a dolgokat, s vagyok annyira ember, hogy az embert nézzem – azokon keresztül is. A te természetedhez különben van egy külön kulcsom is: a magamé. Mindig úgy néztelek, mint aki a magam biológiai subsztrátumát – még kényesebb, tehát még finomabb és még több szenvedéssel járó alakban hordozza. Innen volt egy kis apai gyöngédség, (nem tudom, észrevetted-e) a veled való bánásmódomban.

A rákövesedett szemérem – az én ifjúságomnak is problémája volt. De én sokkal

hiúbb voltam, mint te, nem nyugodtam, amíg ki nem gyógyultam belőle. Azaz azt hittem, kigyógyultam. Valójában nem lehet ebből kigyógyulni. Lett feleségem, lettek gyermekeim, valójában(?) olyan vagyok, mint te – legfőlegbb egy csomó újabb sebet nyitottam meg magamon – ezt írtam meg az *Izonyban*. Téged épp azért tiszteltelek, mert én is láttam, hogy purgatóriumi köreid végén jársz már – leküzdted azt, amibe én belepusztultam volna, s alkotássá változtattad kínlódásodat. De hisz ismered az *Emberi Színjátékot*: bennem már huszonnyolc éves koromban is nosztalgia élt a másik iránt – aki nem törte szét a szemérem csonthéját, hanem láthatatlan szigetelőrétéggé tette – egy magasabb emberség *folvashatatlan szó* – *D. M.]* Természetes – hogy jobb „meggyógyulni”, mint meg nem gyógyulni. Sok tekintetben sajnálom, hogy nem kerültél le Vásárhelyre, úgy, ahogy tervezted. Az én „bennszülöttjeimben” – a tanítványaimat hívtam így – volt valami kedvesség, ami, úgy érzem, föloldhatta volna azt, amitől szenvedsz. De hidd el, hogy ez a „kéreg” végeredményben nem ideg vagy belgyógyászati eset; ez más voltunk lecsapódása rajtunk – természetes reakció, mellyel a világtól elkülönülünk s mellyel a világ elkülönít magától. Sors ez – s épp az elfogadásával, a benne rejlő szellemi előnyök kihasználásával küzdhetjük le.

De ha főlöszleges is volt leveledet írnod: mégis örülök, hogy Márta alkalmat adott a megírására. Az, amit költészeted forrásáról mondasz benne, nagyon szép, s megmagyarázza, hogy írhatott egy húsz néhány éves ember olyan verseket, amelyeneket csak negyven éven túl lehet írni. S nemcsak magyarázat ez, program is: a szenvedés szűk, lassan hömpölygő erén jutni ki tisztultabb szellők – s egész váratlanul majd; nagy látóhatárok elé.

Amit rólam írsz, abban sajnos nem tudok egyetérteni veled. Annak örülök, ha valaki a szándékaim tisztaságát érzi. Ez fáj a legjobban: akármit csináltam, azt mindig valami aljas motívumra vezették vissza. Lassacskán már – nem is magamért fáj, hanem értük. Pedig talán ezzel az eggyel könnyíthettem volna sok ember életén – ha el tudom hitetni velük a szép pillanataimat. Az eredményeimről azonban nincsenek illúzióim. Nagyon eltorzultam én is. Engedelmesen dobom bele magam a gomböntő kanálba.

Leveledet, ahogy kérted, elégettem. Egy-két mondata azonban bennem fog maradni. Ha van kedved elutazásom előtt találkozni velem, jöjj át valamelyik este; majd sétálunk egyet. Azt hiszem, csak 2-3 körül utazom.

Szeretettel ölel, édesanyádnak kézcsókját küldi:

Németh László

„Mártánál vártalak fél ötig” – Sárközi Mártánál.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. március.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Kedves János,
nem írtam eddig, mert nem tudtam, nem anyámnak kell-e szobámban a másik hely hűsvétra. Most érkezett meg Kristó, tőle hallom, hogy vagy egyáltalán nem jön, vagy csak később. Hosszas betegsége után még igen gyenge, nem bírná ki az utazást. Így hát nagyon örülök, ha az ünnepekre megbeszélésünk szerint lejössz, azt is Kristótól hallom (ő viszont Ellától), hogy nem mondtál le erről a tervünkről. Megtörténhetik, hogy nekem épp akkor korrektúra féle dolgot kell végeznem; de annyival tovább ma-

radsz majd, nekem egyáltalában nem jelent anyagi terhet az ittléted, s a te idődből is futja. Tán benézhetnél Török Eszterhez, őneki is most kell jönnie, ezekben a napokban az indulás előtt közvetlen az eszpresszóba is, hogy nem menesztették-e le mégis az anyámat, mert a Németh család, tudod, kiszámíthatatlan.

Azt hiszem, ha kedves neked az együttlétünk, jó lesz ezt az alkalmat kihasználnod. Szeretettel köszönt,

N. László

„*Kristó*” – Kristó Nagy István; édesanyjánál, az ÉGETŐ ESZTER hősnőjénél lakott Németh László Hódmezővásárhelyen. – „*Ellától*” – Németh Lászlóné. – „*korrektúra fíle*” – ekkor még úgy volt, hogy a Révai Könyvkiadó, amely szerződést kötött az ÉGETŐ ESZTER-re, meg tudja jelentetni a regényt. Ennek a korrektúráit várta Németh László. – „*Török Eszterhez*” – Németh László egyik kedves vásárhelyi tanítványa, ekkoriban orvostanhallgató Pesten. – „*az eszpresszóba*” – ekkoriban Németh Lászlóné a Moszkva téri Gomba eszpresszóban dolgozott.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. Húsvéthétfő.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Kedves János,

vagy két hete hever itt ez a levél, amelyben húsvétra hívlak. Elküldöm fölbontatlanul, már nem is tudom pontosan, mi van benne. Ha tudom, hogy ennyire számítasz a lejövételre, mégiscsak elküldöm, annak ellenére, hogy minden összeesküdött egy szépen eltöltött ünnep ellen.

Az első hiba ott volt, hogy régi igazgatómat, akinél el akartalak helyezni, elmozdították és Csongrádra helyezték valami nőügy miatt. A felesége egyedül lakik most a lakásban, s arra mégsem kérhettem meg, hogy férj nélkül fiatalembereket lásson éjszaka vendégül. Tán te is megijedtél volna tőle. Tehát csak itt lakhattál volna az én kis szobámban. De ide meg előbb az anyám készült folytonosan: a múlt héten aztán beüött Magda váláshíre s az ő leutazásának a terve, ez a kedvemet is eléggé elvette. Közben úgy volt, hogy két-három nap alatt kell a fordításomat átjavítanom, s ez is épp a húsvétot fenyegette. De még mindig föladom a levelet, ha Török Eszter időben befut, s nálam jelentkezik. De csak szerdán jött, és pénteken mutatkozott (úgy látom, egy kicsit elijesztették tőlem), úgyhogy magamon kívül még társaságot sem tudtam a számodra biztosítani.

Ez persze nem azt jelenti, hogy vásárhelyi utazásodat hamarosan nyélbe ne üssük. Most Magda lesz itt vagy két hetet. Utána azonban nagy örömmel várlak. Akkor remélhetőleg az idő is javul, a veranda és az udvar is a miénk lesz, úgyhogy ha dolgozni akarunk, nem aggatjuk egymást. Legjobb, ha nem is az én leveletem várod, hanem a családodnál érdeklődsz, hogy mikor nem foglalt Vásárhelyen a másik ágy. A hangulatom is jobb most már kicsit, a fordítás és orosztanulás mellett megint egész csomó irodalom- és művészettörténeti probléma rajzik a fejemben, úgyhogy mulatságosabb vagy legalábbis elviselhetőbb lakótárs leszek, mint most lettem volna. Természetesen ne egypár napra, hanem legalább egy-két hétre gyere, hozz le munkát is, hogy dolgozhassál.

Egypár kérésem is volna hozzád. Illés Bandi még februárban megírta, hogy leküldi regényem kéziratát. Azóta már egy meleg baráti levélben sürgettem, de máig nem válaszolt. Csak nincs valami baja? A világ legudvariasabb embere. Nem hívnád föl a

Révaiban? Kardos Lászlónak is írtam két levelet a fordítói szakosztály ügyében, egyikre sem kaptam választ. Ha találkozol vele: tedd szóvá. Mi volt az a minősítés, amin ott meg kellett volna jelennem, nem tudni véletlen?

Szeretnék néhány könyvhöz hozzájutni. Bacon *Essai*-re gondolok, s egy skót nemesnek Dr. Johnsonról szóló (tizennyolcadik századi angol író és gondolkozó) könyvére. Ha véletlenül kezedbe kerül, hozd magaddal.

Édesanyádnak kézcsókját küldi, téged szeretettel ölel:

Németh László

„*vagy két hete hever itt ez a levél*” – az előző Németh László-levelelről van szó. – „*Magda válaszára*” – Németh Magda, az író legidősebb lánya. – „*leküldi regényem kéziratát*” – az ÉGETŐ ESZTER-t. Németh László kérte vissza a kéziratot, mert közben hírt vette, hogy a Révait, amelynek Illés Endre volt az irodalmi vezetője, államosítják. „*Kardos Lászlónak...*” – irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár (1898–1987) akkoriban az Írószövetség műfordító-szakosztályának elnöke.

Pilinszky Jánosnak

Vásárhely, 1950. május 16.

Kedves János,

délelőtt kaptam meg a leveledet, s azt gondoltam, írok mindjárt: ha beteg vagy, legjobb, ha azonnal lejössz. Magda, amennyire az újabb híreknek hihetek, úgysem jön le a nyárra, állásba megy. Már napok óta készülök írni, de arról szerettem volna hírt adni, hogy szereztünk lakást. Egyszer már volt is valami, de aztán füstbe ment. Elég nehéz most itt lakást kapni, a vármegyét most költöztették át Szentesről, s mindent lefoglaltak. De nem is fontos, hogy lakásod legyen. Egyelőre, amíg kapsz, megleszünk ketten az én szobámban. Az udvar gyönyörű, a folyosón eső idejére is van egy különálló szobányi rész; Kristóné egész nap nincs itthon, hozzá is be lehet menni, rádiót hallgatni; úgyhogy nappal nem zavarjuk egymást, s éjjel sem; én legalább tudtommal nem horkolok, legföljebb néha oroszul beszélek. Ha itt vagy, s elnézel ide-oda, lakás is kerül. Úgy gyere, hogy legalább egy hónapot maradsz, de akár az egész nyarat. A koszt, amit hordatok, most már nem olyan kitűnő, mint egy hónappal ezelőtt, de még mindig elég jó, és sok mindennel pótolhatjuk: tej, vaj, lekvár, szalámi, szalonna stb. van bőven. Ne törődj azzal, ha nincs pénzed, nekem van, csak az útiköltségedbe kerül a lejöveteled. Azt hiszem, nagyon elkelve most egy kis vidéki levegő s kikapcsolódás. A házban két kis gyerek is van. Nagyon kedvesek, most mentek át a skarláton. Legföljebb rájuk kell tekintettel lennünk. Nem tudom, mi bajod van, de ha influenzás voltál, ne gyere feltűnő köhögéssel, a szüleid nagyon féltik őket.

Én eredetileg azt gondoltam, megkérek, hogy Csillát hozd le. Ő 10-e körül szabadul. De ha beteg vagy, nem lehet azt az időt megvárni, nyaralj most, minél előbb. Ha fürödni szoktál, hozz fürdőruhát; nagyon jó a strand; tán én is lejárok egyszer-mászor. Ha biciklizni szeretsz, kérd el a gyerekek biciklijét, ők úgysem használják. Könyvet nem kell hoznod, a munkádon kívül Kristónak vannak szép képzőművészeti munkái, s a városi könyvtárból is kivehetsz valamit. Vonat este ötkor indul a Nyugatiból, gyors. Ha olcsóbban akarsz utazni, Szolnokon át jön egy dél körül, ötkor már Szentesen van, ott másfél órát van a várost nézegetni, s fél nyolcra itt vagy. Írd vagy sürgönyözd meg, hogy mikor jössz.

Szeretettel várlak, nyugodtan jöhetsz.

N. László

„Magda... állásba megy” – Németh László lányának az első házassága Szász Imrével három hónapi együttélés után felbomlott, s hogy meg tudjon állni a saját lábán, elhatározta, hogy az induló földalatti-építkezés egyik főmérnöke mellé szegődik gépirónőnek. A tervet Németh László nem helyeselte. – „Kristóné egész nap nincs itthon” – háziasszonya egy gyógyszertárban dolgozott. – „legföllebb néha oroszul beszélek” – ekkoriban fordította Vaszilij Grosszman SZTYEPAN KOLCSUGIN című terjedelmes regényét. – „Csillát hozd le” – Németh László legkisebb lánya.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. május 19.
– Keltezés a postabélyegző alapján.)

Kedves János,
pótlólag írok: van lakás. Mint az ilyenkor lenni szokott, egyszerre kettő is. Az egyik Pákozdyéknál, a másik Kristóék egyik rokonánál: addig majd eldöntjük, kinek adjuk a pálmát, azaz téged. Te csak gyere azonnal. Hétfőre már vendéget is hívtam a tiszteletedre. Édesanyádnak kézcsókomat küldöm, ölel:

László

Egy hónap a legkevesebb, amire jössz, de jöhetsz egész nyárra vagy akár végleg is. Sok szeretettel és szívesen látunk. Remélem, jól érzed magad majd nálunk, ölel

Galyasi Miklós

„Pákozdyéknál” – Vásárhelyi Pákozdy Ferenc (1904–1970) költő; akkoriban szülővárosa, Vásárhely levéltárában dolgozott. Németh László baráti híve. – „Galyasi Miklós” – (1903–1974) költő, muzeológus, a Tornyai Társaság megalapítója. A két háború közt többször vendégeskedett nála József Attila, Erdei Ferenc, Féja Géza, Veres Péter, Medgyessy Ferenc, Tornyai János. Az ötvenes évek második felében újraélesztette a vásárhelyi művésztelepet, és sokat tett az országos képzőművészeti eseménnyé nőtt Vásárhelyi Őszi Tárlatok létrehozásáért.

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. május 23.
– Keltezés a postabélyegző alapján)

Kedves Barátom,
levelem egyáltalán nem akart sürgetés lenni; azt irtad, beteg vagy, s (tévesen) leveledből is olyasmit értettem ki, hogy szívesen jönnél. Itt szép a kert, jó a levegő, koszt. Az express lapot azért menesztettem utána, hogy a lakás miatt sem kell aggályoskodnod. De ha nehézségek vannak, természetesen akkor jössz, amikor akarsz. Új hívást, levelet stb. ne is várj. Nem tudom, miféle kártyavár-összedőlétől félsz. Pénzt ide egyáltalán nem kell hoznod, úgyhogy ha van valami jövedelmed, azt nyugodtan otthon hagyhatod. Nekem egészen minimális terhet jelent az ellátásod. A nagyobb lányaim közül úgyszem jönn le egyik sem a nyáron, hadd helyettesítsd őket te.

Édesanyádnak add át kézcsókomat. Ölel:

Németh László

Pilinszky Jánosnak

(Hódmezővásárhely, 1950. július 13.
– Keltezés a postabélyegző alapján.)

Kedves János,

köszönöm a gyors értesítést. Ha előbb kapom, nyugodtabb házigazda lettem volna. Örülök, hogy nem érezted túl rosszul magad, s nem mentél el kellemetlen emlékekkel. Én szerettelek volna mással is vendégelni, nemcsak elég rossz ebédekkel – de hát ez nem sikerült. A cédulára elfeledtem felírni Illés Bandit. Gondolj rá! (Regénykézirat, van-e remény, hogy visszakapjam [?]) Az Írószövetségtől nincs kilátás, hogy igazolványt kapjunk? Esetleg egy igazoló írást, hogy tag *[olvashatatlan szó]* Szükség lehet rá. Édesanyádnak add át kézsókomat.

Ölel:

Németh László

„Örülök, hogy nem érezted túl rosszul magad” – a hosszasan tervezgetett látogatás végül is létrejött, s Pilinszky egy hónapot töltött Vásárhelyen. Már idézett önéletrajzi írásában (AZ UTOLSÓ VÁSÁRHELYI ÉV) Németh László valósággal regényírói tollal rajzolt képet készített fiatal barátjáról, akit az ő „*testvéri érzése hívatott le Vásárhelyre*”. Erdemes ebből a leírásból bővebben idézni, mert nemcsak kettejük kapcsolatát helyezi a kellő megvilágításba, de a fiatal költő akkori alakja és személyisége is kielevenedik belőle majd’ fél évszázad távolából: „*Közeledett a félév vége, volt tanítványaim visszajönnek az egyetemről – írja Németh László –, azt reméltem, hogy azt a vásárhelyi melegséget, amely az én életem itt lenn oly boldoggá tette, s ott a tornateremajtóban őt is szembecsapta, a közvetlen érintkezés apró csatornáin sikerül majd a lelkét befagyaszto jégpáncélra vezetnem. Ebben a reményemben azonban nagyot csalódtam: János, aki Pesten, az én szőke lányaim közt fölengedett, ezektől a villogó szemű, fekete lányoktól idegenkedett. Ez mindjárt a lakásnézésnél kiderült. Egy csinos kis Bocskay utcai házban szerettem volna elhelyezni, amely, igaz, kissé messzebb volt tőlünk, de a kertjében egy élettől feszülő, mosolygó szemű volt tanítványom öntözte a virágokat, aki a szőke albérlőjelöltet mindjárt kandi jó kedvvel nézgette; ő azonban a szomszédos ház két öreg hölgyét választotta, a lúdtalpas Lambert nénit s exénekesnő lányát, akik reggelente együtt mentek a jezsuitákhoz a világ megváltozásáért imádkozni, s akiknek a sötét, tornácra néző szobájában az elhalt rokonok falra szegezett gyászjelentései alatt kellett aludnia. A strandra is eljött velem, de csak a partról, felöltözötten nézte, hogy én hogy próbálom leúszni a régi távolságaimat. [...] Jánost nemcsak alkatilag éreztem rokonnak, beszélgetéseinkben a gondolatok is összecsiszolt fogaskerekeként illeszkedtek egymásba; míg kortársaimmal néhány mondatnyi próbálkozás után rendszeren csüggedten adtam fel a megértés reményét, ővele egy-két együttlétünk alatt, otthon vagy utakat róva – a késő éjszakába beszéljük magunkat. A fiatalok közt nem volt senki, aki közelebb állt volna hozzám, igaz, nem is ismertem fiatalokat. Arra azonban, amire kiszemeltem, alig találhattam volna alkalmatlanabbat. Először is neki elég volt a maga életének a terhe, a maga verseit is alig tudta gyenge testén átpréselni, az első jelre, hogy itt idegen terheket akarnak rárakni, megneszelt, őszintén megmondta, hogy ő arra képtelen s nem hajlandó. [...] A vásárhelyi meghívás mögött levő tervek így hát dugukba dőltek. János azonban, úgy hiszem, egy kellemes, emlékezetes hónapot töltött Vásárhelyen. Délután áthozta a kis dohánydobozát, odaültünk a veranda alá, a kertre néző padra (néha Kristóné is odaszegődött), s egy vacsorányi megszakítással késő éjjelig beszélgettünk. János nagyon szeretett trécselni: egy kicsit még pletykálni is (tőle tudtam meg, ki hogy vélekedik rólam), de ha művekről kellett véleményt mondani, vagy épp a köztünk levő fő eltérésre s tán épp ezért összekötő témára, a vallásos érzés természetére tért a szó, a könnyed, szellemeskedéstől sem ment társalgásban óvatosabb és felelősebb csomósodások támadtak. Ha egy vallásos ember lelkét egyszor belülről kellene megírni, ezek a beszélgetések lennének a kiindulópontjaim.”*

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1954. augusztus 8.

Kedves Barátom!

Számítok rá, hogy nem vagy otthon; ezért viszem magammal mindjárt ezt a levelet is. Amit írtál, nagyon meglepett. Én egyáltalán nem haragszom rád. Hallgatásoddal az őszön belekerültél – látszatra – azoknak a csoportjába, akik valóban gyilkos hajszát indítottak ellenem. Nagy öröömre már akkor tisztáztad, hogy véletlenül, te voltál az egyetlen, aki sietett tisztázni. Azóta mindig a régi nagy szeretettel gondolok rád; Vásárhelyen (lenn voltam egy hónapig) beszéltek is, hogy írunk neked, Lambert névvel meg a *[olvashatatlan szó]* is aláíratjuk. De elmaradt...

Én senkire sem haragszom; csak bizonyos emberekkel, akikről kiderült, hogy szadisták, s kényes percben szeretnek az ember torkának ugrani, óvatos vagyok, s elhárítom a találkozást, akármilyen bosszút állnak is ezért. De neked semmi közöd ezekhez; a legnagyobb „bűnöd”, ha már ilyet keresek, hogy néha-néha elmondasz olyasmit, amit nem kéne – ezzel szemben viszont olyan erkölcsi s művészi tisztaság légköre vesz körül, amely engem mindig felfrissített.

Magda említette – hogy szeretnél találkozni velem. A Kristó-lakást én sem találtam alkalmasnak, ezért üzentem, hogy este 7–8 közt a Vérmezőn ülünk anyámmal. Ez az idő azonban most több okból elmosódik. Ezért megyek én magam – noha betegségem óta Pesten senkinél nem voltam, csak most haldokló nagybátyámnál. Ha ma nem talállak otthon; szerdán vagy csütörtökön kereslek föl ebben az időben.

Szeretettel köszönt:

Németh László

„Hallgatásoddal...” – amikor Németh László a Nemzeti Színház kérésére megírta a GALILEI-t, barátai és hívei közül is jó néhányan attól félték, bár a kéziratban lévő drámát nem ismerték, hogy Németh László „a földön heverő egyházat akarja megrugdosni” darabjával. Ekkor Németh László megkérte Ferenczy Bénit és Pilinszky Jánost, hogy olvassák el a drámát. *„Heteket vártam, tán több mint egy hónapot is – olvasható a HOMÁLYBÓL HOMÁLYBA GALILEI című fejezetében –, de válasz nem jött. Végre Ferenczy né meghívott bennünket: nyugtalanul mentem át, gyanítottam, hogy nem sok jót hallok vizsgára bocsátott munkámról. Pilinszky, akinek ott kellett volna lennie, kimentette magát; a vacsora elfogyott, Ferenczy nem tért rá a GALILEI-re. Végül az asszony, akit bántott a helyzet, próbált meg valami dicséretfélét összehozni. Béni úgy hallgatott, ahogy ő Erzsike asszonyi lódításait, cigánykodásait szokta hallgatni, gyönyörködve és rosszállóan. [...] Azóta azt is megtudtam, hogy gondolkozik ő a drámáról: királyról kell szólnia, s gyilkosságnak vagy legalább egy incesztusnak kell benne lennie. Pilinszkyt, mint később megtudtam, akkor érte utol a szerelem, s a rátódult káoszon át olvasta a hitének – témájánál fogva – nem éppen kellemes darabot.”*

Pilinszky Jánosnak

Sajkód, 1959. február 25.

Kedves János!

Rossz sejtélemmel nyitottam szét a gyászjelentést; éreztem, hogy édesanyád halálhíre lesz benne. Pedig azután, amit elmondtál, azt gondoltam, még hónapjai vannak hátra, s márciusban én is láthatom.

Tudom, mennyire összenőttek, s hogy halála, bár közben magad is férfi lettél, valóban elárvultan hagy. Milyen vigasztalást találhat egy ilyen veszteségnél az ember? A hívő, hogy aki meghalt, csak a próbatétel helyéről szabadult? S a hitetlen? Hogy egy

szeretett emberben nem dolgozik már az életöszön, amely minden kínzás számára ideszögez?

Én a mosolyával őrzöm meg őt magamnak, amellyel váratlan felbukkanásaimkor az előszobaajtóhoz lépett. János nincs itthon, volt legtöbbször az első mondata, s utána mindjárt: János sajnálni fogja. Aztán benn a kis szobában még sok János. János most állást kapott a Magvetőnél, János megint meghűlt, átvilágították, János is nagyon rosszkedvű emiatt, János egész nap csinálta a korrektúrát.

Márciusban, ha fölmegyünk, remélem, megint találkozunk, s meghallom, hogy halt meg, mi volt a hirtelen romlás oka.

Az én életem a régi, csendes kerékvágásban megy. A beígért hivatalos látogatások (amelyekért sürgős volt visszajönnöm) egyelőre halasztódnak, vele a cseh út is.

Nővérednek s a gyerekeknek, kérlek, tolmácsold együttérzésemet; Te pedig, amennyiben ez jelenthet valamit, számíts egyre kevesebb emberrel megosztott barátságomra.

Németh László

„a cseh út is” – prágai utazására, egy íródelegáció keretében, 1962 áprilisában került sor.

Németh Lászlónak

(1959. március.

– Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt kedves Barátom!

Végtelenül jólesett leveled, s különösen anyukára vonatkozó részei. Anyuka nagyon szeretett téged, s bizonyára nem is sejtet, mennyit beszélgettem vele egy-egy könyvedről vagy látogatásodról. Nem láthatad őt betegen. A sok láz és kínlódás, műtét és rosszullet nagyon elgyötörte, de számomra valahogy egyre fiatalabb és kimondhatatlanul megható lett. Egy héttel a halála előtt felvette az utolsó kenetet, s attól fogva tudta, hogy meghal. Csodálatosan halt meg, szinte testetlenül, és kimondhatatlan szeretetben. Nekem nagyon nehéz, s nehéz lesz mindaddig, amíg valami új kapcsolat nem épül ki közöttünk. Még utolsó hírként közölhettem vele, hogy kötetem mégis megjelenik. Akkorra már főként miatta örültem a kedvező döntésnek, de például az ajánlásokat – a kiadó egységes szerkesztési elve alapján – el kellett hagynom. De hát a sok baj és megpróbáltatás után ez már a legkevesebb. Nagyon tétovának érzem magamat, mint akinek kezeiből minden erő elszállott. A halál, mióta ő meghalt, vele van kibéelve, csak az étellel nem tudom hányadán állok. Nagyon kérlek, ne felejts el egészen, örökre hű barátod:

Jancsi

Keltezés a tartalom alapján – Pilinszky általában nem dátumozta a leveleit. – „*kötetem mégis megjelenik*” – a HARMADNAPON, tizenhárom esztendővel első kötete, a TRAPÉZ ÉS KORLÁT (1946) után, 1959 nyarán jelent meg. – „*de például az ajánlásokat... el kellett hagynom*” – ez volt a kötet megjelenésének egyik feltétele, amelyre a kiadót és a költőt egyaránt kötelezték.

Németh Lászlónak

(1960. – Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Leveled nehéz pillanatomban érkezett, s újra beigazolta előttem, hogy milyen rendkívüli emberség lakik benned. Több mint tíz évvel ezelőtt kaptam Tőled egy hasonló levelet, mely eldöntötte belső krízisemet, megértő s feloldó volt egyszerre, s a sírásra, amit kiváltott belőlem, ma is úgy emlékezem vissza, mint tizenöt év keserveinek a befejezésére. Nagyon nehéz erről írnom, de még nehezebb lenne elviselnem, hogy ne tudd rólam és Rólad a teljes igazságot. Még egyszer köszönöm leveledet, s arra kérlek, ha Pestre jössz, hívj fel telefonon (389-053). Nagyon-nagyon szeretnék már látni Téged.

Igaz szeretettel:

János

Németh Lászlónak

(1961. április vége.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Nagyon nehéz idő után merek újra írni Neked. Nagyon nehéz, nagyon küzdelmes idő után, amiben csaknem elvesztem, s Téged valóban el is vesztettelek. Három éve nem írtam, s úgy látszott, minden erőfeszitésem hiába volt, hiába szabadultam ki egy lehetetlen lelkiállapotból, csak újabb válságba jutottam. Elmondhatatlan szükségem lett volna Rád, ehelyett még Téged is megbántottalak, s úgy éreztem, sorsszerűen kellett még Téged is elveszitenem. Nem tudom, hogy vagy velem ezek után, de ha egy mód van, én nagyon szeretném visszanyerni régi szeretetedet. Újból kívánok mindent kezdeni, s mint már annyiszor, most is fölmérhetetlenül sokat számítana a tudat, hogy mellettem állsz. Vasárnap fölhívlak telefonon, s nagyon örülnék, ha mint házas rövidesen meglátogathatnálak. Bocsáss meg, változatlan, igaz szeretettel:

János

„Három éve nem írtam” – tudniillik: verset. Az ötvenes évek vége felé Pilinszky egyre kevesebb verset írt, s ez az időleges elnémulás majdnem egy évtizedig tartott.

Pilinszky Jánosnak

Sajkód, 1961. május 7.

Kedves Barátom!

Örültem levelednek. Elmaradásod, úgy hittem, annak a kampánynak a része, amely mint annak idején a *Galilei* körüli, megbélyegzésekre törekedett. S bár biztos voltam benne, hogy mint abból, ebből is épen kerülök ki, fáj, hogy Téged is sikerült „megagítani”, aki iránt mást, mint az idősebb testvér jóakarátát soha nem éreztem.

Azt, hogy *mennyire* csalódtam benned, magad is láthattad, hisz a tanulmány, melyet a Magyar műhelybe újabb líránkról írtam, a Magvetőnél bizonyára megfordult a Te kezében is; Weöres Sándorod kívül csak Veled foglalkoztam részletesen.

Ella különben, a Te szavaid alapján, elmondta, ki hogyan hitette el Veled az én csalódásomat. Már azon is gondolkodnod kellett volna, lehet-e jóhiszemű, aki ilyesmit, még ha hallotta volna is, visszamond. Azontúl az is szöveget üthet még gyanútlan fejbe

is: milyen ösztön az, mely legjobb tehetségeinket vagy vakmerő marhaságokba igyekszik beugrasztani vagy mint becstelent elrágalmazni vagy ha mást nem, ilyen pletykákkal egymástól távortartani.

Azt persze senki sem mondja vissza, hogy amikor az ízlés, minőség nagy előretöréséről beszélek a magyar olvasók körében, épp Téged hozlak föl rendszeren: egy marék verset írt, s olyan kultusza van, mint kevés nagy lezárt oeuvrejű költőnek.

Úgy tudom, nem laksz már a Molnár utcában, de a boríték elveszett; remélem, továbbbitják a leveletem. Abban a reményben, hogy legközelebb úgy találkozunk, mintha mi sem történt volna, szeretettel ölel:

Németh László

„*a tanulmány, melyet a Magyar műhelybe újabb líránkról írtam*” – 1957 tavaszán a Nemzeti Színház költőmatinékat akart rendezni, s Németh Lászlót Pilinszky János, Juhász Ferenc, Nagy László költészetének a bemutatására kérték föl. Az előadás-sorozat elmaradt, de Németh László megírta – KÉT IRÁNY címmel – a bevezetőjét, s ez lett a magja A MAGYAR VERS ÚTJA című esszéjének, amelynek eredetileg a MAGYAR MŰHELY címmel tervezett tanulmánykötetében kellett volna megjelennie a Magvető Könyvkiadónál. A terv azonban megghiúsult, s a kortárs magyar líra törekvéseit bemutató esszé csak 1968-ban látott napvilágot. (KIADATLAN TANULMÁNYOK, 1–2. Magvető.)

Németh Lászlónak

(1963. – Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Tegnap tettem le könyvedet, ezt a megragadó, különös és kivételes munka-történetben kibontott önéletrajzot, mely Nálad az üdvösségért folytatott harcot is jelentette. Milyen magányos lehettél benne!

Számomra azért is volt oly jó és jelentős az olvasása (Kierkegaard-tanulmányokkal együtt olvastam...), mert oly közelbe jutottam Hozzád, ahogy az életben talán soha. Ez különben a művek titka és sorsa is, ami Nálad még a tanítóéval is párosult, megduplázva az amúgy is súlyosat.

Igaz szeretettel és köszönettel:

János

„Tegnap tettem le könyvedet” – A KÍSÉRLETEZŐ EMBER. Magvető, 1963.

Pilinszky Jánosnak

(Budapest, 1966. január 3.

– Keltezés a postabélyegző alapján.)

Kedves János!

A táviratok közül, amelyek Mezőszilason vártak, messze kivált a Te ajándékok. Azóta is egyetlen hajszában élek, Simone Weil könyvét csak este lefekvés előtt forgathatom. Az első gondolata rögtön ismerős volt: az *Emberi Színháték* egyik vezéreszméje: az *el-leng* gravitáció volt – a dolgoknak megvan a természetes esésük, de élni csak vele(?) szemben érdemes – úgy hiszem, ez az, amit ő garanciának nevez. Újabb bizonyíték a szememben, hogy a vallás dolgaiban is egy invariants nyelvre kell törekednünk: ez a feltétele a belátó hívők *[olvashatatlan szó]* hitetlenek közt a mostanában annyit emle-

getett dialógusnak. Az első lapra írt gyönyörű vers nem tudom hányadrészben vonatkozik új hősnődre és könyvére, s megilleti-e egy picikét azt is, akinek ajánltad. Szerzetesi regulámra én is a derűt, épp ezt, helyeztem legfölül (tisztaság, tevékenykedés, érdeklődés, az indulatok kiküszöbölése; a világ iránti áhítat, emberek iránti jóindulat, derű) – sajnos szerep és foglalkozás, az örökölt, sötét biológiai források inkább a viharokat táplálják – s ritkán éreztem úgy, hogy ama kései, tékozló remény fölülkerült. – Még egyszer köszönöm baráti megemlékezésedet, a télen, remélem, lesz alkalmunk találkozni is.

Ölel:

Németh László

„*A táviratok közül, amelyek Mezőszilason vártak*” – negyvenéves írói jubileuma megünneplésére a mezőszilasi Mezőföld Termelőszövetkezet 1965. november 14-én ünnepi estet rendezett. (1925-ben a HORVÁTHNÉ MEGHAL című elbeszéléssel megnyerte a *Nyugat* novellapályázatát: ezzel indult Németh László írói pályája a nyilvánosság előtt.) – „*Simone Weil könyve*” – Simone Weil: LE PESANTEUR ET LA GRÂCE. – „*Az első lapra írt gyönyörű vers*” – a Németh Lászlónak ajánlott AMA KÉSEI című vers, amely eredetileg a HARMADNAPON SENKIFÖLDJÉN című ciklusának a záróverse volt; „*Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.*” A vers a HARMADNAPON-ban még ajánlás nélkül jelent meg, mert a kötet megjelentetésének egyik feltétele volt, hogy a költő törölje versei ajánlásait. A vers harmadik sora tulajdonképpen vendégszöveg, átvétel Németh László 1934-ben írt BETHLEN MIKLÓS című tanulmányából, melynek elején így jellemezte Bethlen Gábort az író: „*az egyéniség diktatúrája az egyéniség fölött; viharokra emelt nyárderű*”. (Tanú, 7. sz.) A Simone Weil válogatott tanulmányait tartalmazó könyvajándékról Németh László az UTOLSÓ SZÉTTEKINTÉS című posztumusz kötetében (Magvető és Szépirodalmi, 1980) közreadott naplóiban is megemlékezik (A LÉLEK TÁPANYAGAI. ÚJÉVI ELTÖKÉLÉSEK. 1966), s idézve a dedikációt, hozzáfűzi: „*S ahogy ez a vers a táviratok közül, úgy nőtt ki a megköszönő levél is (melyet címe híján még mindig nem sikerült elküldenem) a köszönő levelek közül.*” (A vers ajánlásának a háttéréről l. Gattyán Nikolett–Szalay László: „EGYEDÜL ISTENNEK ÍRUNK”. ADALÉKOK EGY PILINSZKY-VERS ÉRTELMEZÉSÉHEZ című, gazdagon dokumentált esszéjét. *Magyar Napló*, 1993. május 28.) A vers alá odaírt Pilinszky még egy 1965-ben keletkezett töredéket mint az 1952-ben keletkezett négy soros kései költői folytatását: „*ECCE HOMO. Elnehezült szíve / vgre zuhanni kezdett.*” Hozzáfűzve még: „*Őszinte szeretettel: János*”

Németh Lászlónak

(1966. december 20–23.
– Keltezés a tartalom alapján.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Bocsáss meg, rendkívül sajnálom, hogy az *Áruló* főpróbáján nem tudtam ott lenni. A szerkesztőségben teljes napos korrektúránk volt a karácsonyi dupla szám miatt, aminek munkáját az utolsó pillanatban egy nappal előbbre is hozták a tervezettnél. Lehetetlen volt hát elkérnem magamat.

Sokat gondolok Rád. Simone Weilt fordítom, s bizonyos vonatkozásokban több Velled rokon vonást fedeztem fel írásaiban. Nagyon szeretnék az ünnepek után megkeresni, addig is sok szeretettel kíván Neked és egész családodnak boldog karácsonyt és Újévet:

János

„*az Áruló főpróbája*” – 1966. december 22-én volt.

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1970. december 13.

Kedves János!

Jugoszláviából visszatérve meghatottan emeltem fel a *Nagyvárosi ikonokat*. Az első két részben (*Trapéz és korlát, Harmadnapon*) mindenfelé találtam egy-egy emlékezetemben ragadt verset, amelyek a számomra is különösen kedvesek voltak; az *Egy KZ-láger falára* is visszahozta az estét, amikor felolvastad nekünk; már a *Nagyvárosi ikonok*, legalább első olvasásra nem tudta így belémvenni magát; a két prózai résznek is csak tapogatom az értelmét; ennek azonban bizonyára bennem van, szellemem hanyatlásában az oka; új, szokatlan dolgok nehezebben találunk helyet bennem. A szép dedikáció s a nekem ajánlott vers persze meghatottak; a megértés hiányossága azt hiszem nem lehet akadály a mély tiszteletnek, amellyel műved iránt viseltetek s így e két ajánlásnak sem.

Szeretettel köszönt:

Németh László

„a nekem ajánlott vers” – az AMA KÉSEI című vers itt jelent meg először Németh Lászlónak ajánlva. (Vö. az előző levél jegyzetével.)

Németh Lászlónak

(Keltezés nélkül.)

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Hetek óta próbálok levelet írni Neked, de bizonyos félreértések rendkívül nehezé teszik. A hiba bennem van. Még évekkkel ezelőtt hallottam, hogy csalódtál bennem, s ez visszahúzódná tett. Szégyent éreztem, hogy a lírán kívül nincs egyéb képességem. Azok a hírek, amik rólam torz formában hozzád jutottak, még inkább elszigeteltek. De ha valakit szeretek a magyar irodalomban, az ma is Te vagy. Hittem, hogy a könyvembe írt dedikáció élő tanúság változatlan és föltétlen szeretetem, tiszteletem mellett. Kérlek, ne nézd levelem nehézkes fogalmazását, de ha számít Neked, kérlek, hidd el, hogy erkölcsben és művészetben a magam módján változatlan példaképnek tekintelek, s ezt a meggyőződésemet soha senkivel szemben egy pillanatra se árultam el.

Örök hálával:

János

Németh Lászlónak

1971. január 20.

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Nagyon köszönöm leveledet és könyvedet. Tudod, mit jelentettek és mit jelentenek ma is írásaid. Öreg fejjel is „kritikátlanul” és csodálattal tudok viszonyulni csak Hozzád. Köszönöm mindazt, amit akarva s akaratlanul életre szóló ajándékként kaptam Tőled.

Örök hálával és szeretettel:

János

„Nagyon köszönöm leveledet és könyvedet” – a könyv a Németh László-életműsorozat KÉT NEMZEDÉK című kötete, amely 1970 karácsonyára jelent meg.

Pilinszky Jánosnak

Budapest, 1974. szeptember 12.

Kedves János,
köszönöm a könyvet, nagy örömet okoztál vele.
Ölel:

Laci

„köszönöm a könyvet” – Pilinszky János: VÉGKIFEJLET, amelynek a dedikációja így szól: „Németh Lászlónak baráti és tanítványi szeretettel és ragaszkodással János”

Szabó T. Anna

PORTRÉ

(Hárs)

Egy padon ül. Szitál rá
a hársvirág szemetje.
Percegve indul útnak,
pörögve hull alá.
Megborzong. Letérdelne
a törmelék-kövekre,
s fejét a túlhevült zöld
füvekre hajtaná.

(Szilveszter)

A kádban dúdol, aztán beleun,
a lábát borotválja (nincs kinek),
fél lábbal lány és fél lábbal faun,
nézi a habtól hólyagos vizet.

A bokájából szivárog a vér.
Kiszáll a kádból, a haja csöpög.
Keze a párás csempekőhöz ér,
ahogy kivesz egy friss törölközőt.

A szoba tele barna félhomállyal,
a hosszú, hosszú éjszaka közel.
Majd ül, két combja közt pezsgőspohárral,
s szerelmes filmet nézve alszik el.

(Színház)

Papírmasé, csak díszletek, nem érti,
honnan száll fel a szűrős, furcsa szag,
moha, avar, vadállatok szaga,

s míg Titánia kéjjel simogatja
az undorító számárfülekét,
s a férfi félpucérra vetkezik,

eszébe jut, hogy három éve csak,
hogyan egy kettesben tett kirándulás
után, amikor hazaért, ivott,

szorongatta a néma telefont,
meztelenül feküdt a szőnyegen,
és rángatózva, csukladozva sirt.

(Kút)

Mint mikor éppen neki szerelemről
fecsegnék, pedig kilátástalan,
és mindenkinél többet tud a vágyról,
és évek óta sír csak, hangtalan,
mint amikor egy könyv kerül kezébe,
fekete-fehér anatómia,
s leírva látja, ábrázolva látja
azt, amit nem szabadna látnia –

„...elpattan a szív, üt és összerándul,
sírás csomója, kút fölött a súly,
zuhan, zuhan a méretlen sötétbe,
hangtalanul és visszhangtalanul...”

(Eső)

Mintha már hetek óta esne.
Suhog, zuhog az égi víz.
Lámpát gyújtott, mert itt az este.
Kötni kezd. „Nemsokára tíz.”

Megszámolja a szemeket,
és arra gondol: „Elmehetnék,
de nincs kivel. Hát nem megyek.
Talán kibírom ezt az estét.”

(Vendégség)

Kristálycsillár. Ez a szalon.
Fotelek, biedermeier asztal.
Molyrágta kárpit a falon,
erdővel, őzzel, alkonyattal.

Nagynéni: öreg és süket,
szörpöt ad, nyúlós süteményt.
Nézik a tévét: Betty szül,
és jaj de sajnálják szegényt.

(Villamos)

Olvas: ölében füzetes regény.
Azután abbahagyja. („Rossz a fény.”)
És kibámul a fényes villamosból,
elmélázik, az elmúlásra gondol,
és lát üzletet, éttermet, mozit,
nézi a város fényreklámjait.
Vedlett árnyékok, lombtalan platánfák.
Futóesőtől fényesek a járdák.

(Park)

Kicsit hosszú az új piros kabát,
az új pulóver karcolja a bőrt.
Lépked a lombjahullott parkon át,
néptelen allé, lucskos, őszi kert.

Már havazik. Megáll a félhomályban,
nézi, ahogy száll a lélegzete.
Egy hárs törzsének nekiveti hátát,
de mintha csúszna, lassan, lefele.

Nekifeszül, a kéreg ellenáll.
A combján lüktet egy izomcsomó.
Nyitott száján a hideg ki-be jár,
és az arcára ráolvad a hó.